

Kulcsár Krisztina

„...azt gondoltam, hogy ez nem Hazard Spiel” Tiltott és engedélyezett szerencsejátékok a 18. században¹

AZ IDÉZETT MONDATTAL védekezett 1771-ben Kleiner Ferenc, akít Debrecenben szerencsejáték közben értek tetten. Esete nem egyedülálló, hiszen a szerencsejáték már régtől fogva nagy népszerűségnek örvendett az emberek körében, játékszenvedélytől hajtva vagy a gyors meggazdagodás reményében sokan kártyáztak vagy kockáztak. Nem tisztünk e helyen a játék morális, erkölcsi vonatkozásaival, vagy néprajzi, babonától vezérelt indokaival foglalkozni, még kevésbé a társadalomra gyakorolt hatásait vizsgálni. Mivel e témakör a magyar szakirodalomban eléggé elhanyagolt,² így célunk ezúttal az, hogy lehetőség szerint egy képet nyújtsunk a kora újkori tiltott szerencsejátékok egyes fajtáiról és a tiltó rendeletek változásairól. Az engedélyezették közül bemutatjuk a különféle sorshúzásokat, majd a Magyar Királyságban 1762-ben bevezetett lottójátékot, a játék bérlőit és privilégiumaikat, továbbá a játék szabályait és szabályozásait.

A játékok közötti jogi különbségtétel már a középkortól kezdve megfigyelhető: engedélyezett, tolerált és tiltott játékokat választottak szét. Ezek határai természetesen az évtizedek, évszázadok folyamán képlékenyek voltak, és egyes játékok hol az egyik, hol a másik kategóriába tartoztak. De ugyanez megfigyelhető az egyes országok esetében is: amit az egyik helyen tiltottak, azt a másik helyen esetleg privilégiumhoz kötöttek engedélyezték. A játékok módozatai alapján is három csoportot állítottak fel. A hazardjátékok jelentős részében a vakszerencse dönt, tehát a játékosnak semmiféle előképzettségre, ügyességre vagy kombinációra nincs szüksége, a kora újkorban ezek leginkább a kockajátékok, majd a lottójátékok voltak. Érthető módon az ilyen játékok rendkívül elterjedtek számítottak, hiszen a legszegényebb, legegyszerűbb alattvalók is kipróbálhatták szerencséjüket. Jól elhatárolható csoportot alkottak az olyan ügyességi játékok, ahol a tehetség vagy a taktikai érzék dönt – ide tartozik a legtöbb, kombinációt is feltételező és stratégiára lehetőséget nyújtó kártyajáték vagy az ostábla. A harmadik kategóriába az előző kettőt kombináló játékokat osztották.³ A 18. században másfajta kategorizálás is megjelent: ügyességi játékok (*jeux d'adresse*), társasági, szórakoztató játékok (*jeux de commerce*)

¹ A téma kapcsán ezúton is köszönettel gondolok témavezető tanárnómra, H. Balázs Évára, aki 2004 táján indított el a lottó és a szerencsejátékok kutatása irányába.

² Említsük meg itt kivételként az 1943-ban készült nagy összefoglalót, amely vázlatosan bemutatja a 18. századi helyzetet is: N. N., 1943.; valamint a játékokról egy népszerűsítő jellegű kiadványt: ENDREI-ZOLNAY, 1986.; továbbá röviden érintve: CSUKOVITS, 1993. 30–35.

³ ENDREI-ZOLNAY, 1986. 37.; ZOLLINGER, 1997. 21. Kategóriák napjainkban: ADDOR, 1993. 77–78.

és szerencsejátékok (*jeux de hasard*).⁴ A kártyajátékok között feltűnt egy újabb csoport, az úgynevezett bankárjátékok csoportja, amelynek feltétele volt, hogy valaki a bankot adja (vagyis a pénzt, amiért játszani lehet), míg a többiek a játékosok voltak. A bankárjátékokon nagy összeget lehetett nyerni és veszíteni is. E játékok egy részénél cserélődött a bankár személye, némelyikükénél nem, és ez utóbbiakat tartották egykorúan igazán veszélyeseknek, amint egy 1810-ben kiadott játékkönyv fogalmazott: „Valamennyi szerencsejáték közül a fáraó a legelőnyösebb a bankár és a leghátrányosabb a játékos számára.”⁵

A szerencsejátékok ellenében

A legkorábbi tiltó rendeletek a túlzottan szenvedélyes játékosokat célozták meg: a 15. században I. Albert német-római császár megtiltotta, hogy a játékosok saját felelőségüket, gyermekeiket vagy testüknek egyes részeit tegyék fel tétként. Magyarországon az 1279. évi budai zsinat már tiltotta egyházi személyek számára a játékot. Hasonló értelemben rendelkezett IV. László és II. Ulászló – a játékfüggő hivatalnokokkal kapcsolatban.⁶ A Habsburg Monarchia osztrák örökös tartományaiban a legelső ismert rendelet 1529-ből származik, amelyet Ferdinánd főherceg többek között az istenkáromlásról és hasonló tevékenységekről adott ki. E pátens nem egyes, név szerint felsorolt szerencsejátékok tiltásáról szól (mint majd a későbbiek), hanem általánosságban tiltja a bűnös, istenkáromló játékokat, az ivászatot és egyéb könnyelműségeket a kocsmákban, borozókban, különösen az egyházi ünnepnapokon és menyegzőkön. A kockázást egyéb egyházi ünnepnapokon (például templomszenteléseken), sőt még böjt idején is tiltották. A tiltó rendeletek mindinkább specializálódtak: a 17. században már nem csupán általánosságban, hanem név szerint is megemlítik a játékokat, amely egyben azt is mutatja, hogy a kockázás mellett időközben egyre változatosabb játékfajtákat találtak ki a leleményes játékosok. Tiltás alá esett a kötél tánca és mindenféle komédiázás is.⁷ A törvényhatóságok is kiadhattak saját jogkörükben szabályozást. Általában a verekedésnek, veszekedésnek, szitkozódásnak akarták elejét venni, és a státúumok ezért tiltották a kocsmákban, ivókban a kártya- és kockajátékokat.⁸ Átfogó uralkodói rendelet a 17. század végén született: I. Lipót német-római császár 1696. október 12-én kelt pátense név szerint is felsorolta a hazárdjátékokat (*bassette, trenta et quaranta*), valamint tiltotta a magas tétekért játszottakat (*das hohe Spiel*).⁹ A rendeletből azonban az is kitűnik, hogy nem a játékot önmagát tartották istenkáromlónak, hanem az azt kísérő szörnyű káromkodást és szitkozódást. A 16–17. század erkölcsöt javító szabályozásán túl a 17–18. század fordulóján azt is felismerték, milyen gazdasági rizikóval járhatnak a hazárdjátékok (különösen a fogadásokkal összefüggő játékok). Így azt a „bünt”, amikor az állandó szitkozódás és szidalmazás gyakran tettlegességig fajult,

⁴ HUYN, 1788. 2.

⁵ CÁSAR, 1810. 247.

⁶ Szakirodalmi hivatkozások alapján: SZABÓ, 2004. 278.

⁷ ZOLLINGER, 1992. 302., 304.

⁸ Besztercebánya példája: GRAUS, 2005. 346–348.

⁹ ZOLLINGER, 1992. 304–305.; PAUSER, 2005. 100.

időközben egy másik veszélyforrás váltotta fel: nem ritkán tekintélyes és tehető családok jutottak a tönk szélére.¹⁰

Az osztrák örökös tartományokban az 1758. február 15-én kiadott rendelet megújította a korábbi szerencsejátékokat tiltó pátenseket, első sorban említve az akkor – magában a bécsi udvarban is – igen kedvelt fáraót és a *bassette*-et, de ismét megnevezte a kockázást és más szerencsejátékokat is.¹¹ Ezt követően Mária Terézia a köztételt szem előtt tartva – nehogy az alattvalók a játékszenvedélytől hajtván eladósodjanak, és így csorbát szenvedjen adófizetői képességük – több alkalommal is adott ki hasonló tiltó rendeletet. Az első Magyarországra is vonatkozó 1768-ban kelt, és már ez is név szerint sorolja fel a tiltott játékokat.¹² Az ezt követőek időről időre megismételték a tiltásokat és a büntetéseket,¹³ illetőleg bővítették a tiltott játékok sorát.¹⁴

Akit ennek ellenére a hazardjátékok egyikének üzésén rajtakaptak, arra pénzbüntetést róttak ki. A büntetés összege kezdetben a nyereség, illetőleg a veszteség mértékéhez igazodott: így az 1696. évi pátens a vesztesektől az elveszített összegük értékét követelte (vagy ha még nem fizetett volna, akkor az összeget duplán kellett lerónia). A pátens a nyerteseket viszont nyereségösszegük háromszorosának megfizetésével sújtotta, a kincstár pedig kétszeresen is behajtotta rajtuk az esetlegesen még ki nem fizetett nyereségrészt. Ezenfelül mindkét felet – vagyoni állásuknak megfelelően – további pénzbüntetésre, vagy szigorúbb esetben akár testi fenyítésre is ítélték. De nem csak az járt pórul, akit tiltott szerencsejáték közben értek tetten. 1705-től ellenőrizték a kávéházak, fogadók tulajdonosait is, és azt is megbüntették, akinél tiltott szerencsejátékot űztek. 1707-től 1000 dukátot kellett fizetniük, ugyanúgy, mint a játék (például a *bassette*) „bankárjának”.¹⁵ A játékosok esetében a 18. század derekától jelennek meg a kötött összegű pénzbüntetések: 1758-ban a szegénypénztárba befizetendő 500 dukátot követeltek attól, akit tiltott szerencsejátékon értek, majd 1765-től már csupán 300 dukátot róttak ki a szerencsejátékosokra és a játékot engedélyező háztulajdonosokra. A rendelet értelmében ezen összeg egyharmadával a feljelentőt jutalmazták.¹⁶ Ilyen feljelentés következ-

¹⁰ ZOLLINGER, 1992. 307–308. Példák a Német-római Birodalomból: KÖGER, 2008.

¹¹ Mária Terézia rendelete, Bécs, 1758. február 15. Pöck, 1777. 1238–1239. Vö.: KHEVENHÜLLER-METSCH-SCHLITZER, 1911. 9.; ZOLLINGER, 1992. 305.

¹² Mária Terézia rendelete, Bécs, 1768. február. 24. MNL OL, A 57 (Libri regii) 48. köt., 15.; Vö.: MNL OL, A 35 (Conc. exp.) 1768. III. Nr. 2.

¹³ Mária Terézia rendelete, Bécs, 1770. október 9. MNL OL, A 57 (Libri regii) 48. köt., 492.; a Magyar Királyi Helytartótanács leirata a törvényhatóságokhoz, 1770. november 8.; MNL OL, A 39 (Acta gen.) 1770/5293; MNL OL, C 35 (Acta oec.) Lad. A. Fasc. 32. Nr. 2. Itt szeretném pontosítani a szakirodalomban tévesen idézett rendelet előírását: Mária Terézia a vármegyegyűlések részvevőinek és a városi magisztrátusok tagjainak tiltotta meg, hogy a tanácskozások idején kártyázzanak. Az említett „hatósági személyek” kifejezés félreértésre adhat okot. SZABÓ, 2004. 279. További pátensek, így az 1765. szeptember 25-én kelt rendelet kihirdetése az Erdélyi Nagyfejedelemségben: MNL OL, F 46 (Ált. iratok) 1773/2471. Tiltó rendelet: Bécs, 1779. május 5. MNL OL, C 23 (Imp. circ.) II. sorozat. Nr. 128.

¹⁴ II. József rendelete, Bécs, 1784. május 1. [KROPATSCHEK], 1785–86. Bd. 6. Abt. 2. Policey- und Sicherheitsangelegenheiten. 76–78.

¹⁵ ZOLLINGER, 1992. 313–314.

¹⁶ 1765. szeptember 25-én kelt rendelet az osztrák örökös tartományok részére. [KROPATSCHEK], 1786. Bd. 4. 519. Nr. 819. Az összeg további harmadai a kincstárt, valamint a lottójátékot üzemeltető társaságot illették. Vö.: az 1762. évi privilégium tervezetét: MNL OL, A 10 (Ins. cam. aul.) 1761/103. 2. pont.

tében érték tetten 1796-ban a neves és gazdag családból származó Raimund von Wetzlar bárót és rokonait, akik otthonukban tiltott kártyajátékot űztek. A bécsi magisztrátus nem engedhetett, erkölcsi példamutatásként a befolyásos személyiséget a rendeletben megszabott 300 dukát (1350 forint) megfizetésére kötelezte.¹⁷ A „feljelentés” motívuma nem új keletű, már a kora újkor kezdetétől nyomon követhető, hogy hivatalos feljelentőket alkalmaztak.¹⁸ 1696-tól ismét megjelenik a feljelentő figurája, akinek a markát a büntetés összegének harmada ütötte. Ezt vette át Mária Terézia imént említett rendelete, míg az 1758. évi csupán az ötödét ígérte jutalmul. Az 1765. évi módosítás viszont már azzal kecsegtette a pórul járt veszteseket, hogy amennyiben feljelentést tesznek a hazárdjáték esetéről, visszakövetelhetik elvesztett pénzüket a nyertestől, sőt büntetlenül távozhatnak.¹⁹ Az összeg nagysága a 18. századi viszonyokat tekintve elég elrettentőnek nevezhető. Ha valaki nem tudta megfizetni (és bőven akadtak ilyenek), azokat börtönbüntetésre ítélték. Az otthonukban játszókat legfeljebb besúgók útján lehetett tetten érni, míg mások nyilvános helyeken: vásárokon, búcsúkon a szabad ég alatt,²⁰ illetőleg, főként a 18. században, az egyre gyarapodó kávéházakban játszottak.²¹ Pozsonyban Michael Eichinger kávést nem is egy alkalommal fedték és büntették meg, mivel „*az ottani fiatalság és a városi adófizető polgárság legnagyobb kárára*” megengedte kávéházában a tiltott szerencsejátékokat, főként a kockázást. Ugyan ő maga nem játszott, de megbízott vele egy „márkit”, aki – a szakértő kézműves mesterek tanúvallomásai szerint – szándékosan rosszul faragott és esztergált kockákkal nyert jelentős összegeket. A kávéháztulajdonos egyéb módon is hasznot húzott mások játékfüggőségéből: Jámbor Jánostól például zálogba vette a zsebóráját, amelynek kiváltásakor három forinttal nagyobb összeget követelt rajta.²²

Tiltott szerencsejátékok

A felsorolt példák alapján érthető tehát, hogy az uralkodók miért tiltották a hazárdjátékokat annak érdekében, hogy alattvalóikat (és közvetve az államot) ne érje jelentős anyagi kár. A sorozatos tiltások azonban jól mutatják, hogy ezeket a játékokat a szerencsét hajhászók igen gyakran játszották. De melyek is voltak ezek a játékok, amelyek elterjedését központi rendeletekkel igyekeztek megakadályozni?

„...elhatároztuk, hogy tartományaink ezen részében is az Ausztriában kiadott rendelet által a Hazardspielnek nevezett szerencsejátékokat, név szerint pedig a fúraót, bassette-et, bassa-diecit, landsknechtet, quindicit, trenta-quarantát, a kockajátékokat, nem különben a rauschent, ferblit, treschako-sincere-t, brentent, malmot s ezekhez hasonlókat, amelyeket csalárd módon a tiltást kijátszva találtak ki, szigorúan megtiltjuk...” – áll az 1768. évi

¹⁷ ZOLLINGER, 1997. 85–86.

¹⁸ ZOLLINGER, 1992. 314.

¹⁹ Az 1765. szeptember 25-én kelt rendelet módosítása 1765. november 29-én. [KROPATSCHEK], 1786. Bd. 4. 521. Nr. 821.

²⁰ Vö.: SCHICHT, 2008.

²¹ Vö.: SZABÓ, 2004.; ZOLLINGER, 1997. 121–127.; HIRSCHFELDER, 2001. 91–92. Pest-budai példák: PÁSZTOR, [1935]. 325.

²² Feljegyzés 1775-ből. MNL OL, C 35 (Acta oec.) Lad A. Fasc. 32. Nr. 4.

rendeletben.²³ E felsoroltak közül néhány szerencsejáték szabályairól csak keveset tudunk,²⁴ hiszen mivel be voltak tiltva, így ritkán jelentették meg nyomtatásban a leírásukat.²⁵ Ráadásul a gyakran megújított tiltó rendeletek következtében a szenvedélyes játékosok találekony módon változtattak is a rendszerükön, játékszabályaikon. Mihelyst ugyanis rendeletileg tilalmazták az egyik játékot, kis módosítással más néven kezdték el űzni, vagy újabbat találtak ki. Ezért kerültek be később a rendeletekbe olyan jövőre is vonatkozó preventív kitételek, mint „bármi néven is nevezzék”; „ezekhez hasonló már megnevezett vagy a jog kijátszásával újonnan kitalált, avagy a jövőben kitalálendő” játékok.

Az uralkodók „félelme” nem volt alaptalan attól, hogy a játékszenvedély következtében alattvalói eladósodnak (és így az adófizetésre képtelenné válnak), valamint attól, hogy ezáltal az államkassza megrövidülhet. Ahogy említettük, a kora újkorban divatos legtöbb kártya- és kockajátékban ugyanis nem a taktika, hanem a vakszerencse döntött. Mai hazard, illetőleg hazardjáték kifejezésünk is a legegyszerűbbnek, a kockajátéknak az arab elnevezéséből származik (*az-zahr*). Megállapíthatjuk, hogy alapvetően a kockajátékok minden fajtáját tiltották, bármilyen néven is nevezték. Ezek számítottak már kezdetektől fogva a leginkább veszélyesnek, mivel (általában) csak és csupán a véletlen döntött.²⁶ Igaz, kedveltségéhez hozzájárulhat az is, hogy a játékos úgy érezhette, maga is alakíthatja a játék kimenetelét, mivel ő dobott a kockákkal és nem egy „semleges” személy. A *bassa-dieci*-ként megjelölt (*passa-dieci*, *passé dix*, *Paschen*, *Elf hoch*, *passage*) kockajáték volt a leginkább elterjedt és az egyik legrégebb Európában. A játék nevében szereplő tízes szám arra utal, hogy a játékosnak a három kockával tíznél nagyobb számot kellett dobnia, különben veszített.²⁷ A *brenten* (*brendlen*, *prenten*, *Drehbrenten*, *Drehbretter*) játékot különösen egyházi ünnepek, éves vásárok és lövészversenyek alkalmával rendezték meg. Pontos leírása nem ismert, de már a 17. századtól kezdve tiltottnak számított. Feltehetően a kockázáshoz hasonlóan egy speciális eszközzel végezték a dobásokat, vagy különleges táblára dobták a kockákat.²⁸ A rendeletek megemlítik a *molina* (malom) nevű kockajátékot, amelyet már egykorúan igen károsnak ítélték.²⁹ A kockázók tetemes összegeket veszíthettek, nem egyszer éves jövedelmük többszörösétől fosztották meg őket egy este alatt. A pozsonyi Michael Eichinger kávémérőnél így Lellovics kancellista 400 forinttal, Jámbor János pozsonyi borbélylegény 200 forinttal rövidült meg játékszenvedélye következtében.³⁰

A hazardnak bélyegzett kártyajátékokban is legtöbbször a véletlen, vagyis a kihúzott kártya értéke döntött. A taktikának, kombinációnak, furfangnak vagy pszichikai „hadviselésnek”, színjátéknak itt nem volt helye. A legegyszerűbb kártyajáték az úgynevezett *Landsknecht* (*Lansquenet*) volt. Sokak szerint nevét arról kapta, hogy a harmincéves háború alatt a zsoldos katonák körében volt elterjedt. A kutatás

²³ Mária Terézia rendelete, Bécs, 1768. február. 24. MNL OL, A 57 (Libri regii) 48. köt., 15..

²⁴ Lásd az irodalmi hivatkozásokat: ENDREI-ZOLNAY, 1986. 51.

²⁵ Ellenpéldaként lásd: HUYN, 1788.

²⁶ A kockajátékokról legújabban: SCHUHMACHER, 2008.

²⁷ ZOLNAY, 1928. 228. Továbbá lásd: HUYN, 1788. 23–24., ahol a szerző táblázatszerűen kimutatja a három kockával dobott lehetséges 216 variációt, majd az esélyeket latolgatja.

²⁸ ZOLLINGER, 1997. 120., 295.

²⁹ ZOLLINGER, 1997. 304.

³⁰ Az 1775. évi vizsgálat iratai. MNL OL, C 35 (Acta oec.) Lad. A. Fasc. 32. Nr. 4.

újabb állása szerint azonban Franciaországból származik, és a zsoldoskatonákat ábrázoló kártyalapok miatt nevezték el így. A francia királyi udvarban igen közkedveltnek számított – és időről-időre be is tiltották. Egyszerűsége miatt hamar elterjedt a szegényebb néprétegek körében, Bécsben 1701-től a tiltott kártyajátékok közé tartozott. Ennek ellenére a bécsiek, az udvar, sőt Mária Terézia is előszeretettel játszottak.³¹ Egy-egy menetben mindössze három, a bankár által lefedett kártyalap játszott. A tétek megtétele után a játékmester felfedte a szélső lapokat, és ha azok egyező rangúak voltak, rögtön a bank nyert. Ha a két szélső eltérő értékű volt, akkor jutott szerep a középső kártyalapnak. Ha az a jobb oldalival egyezett, akkor szintén a bank nyert, ha a bal oldalival, akkor a játékosok megosztottak a bankon. Ha egyikkel sem volt azonos értékű, akkor következett az újabb lap, egészen addig, amíg egyező értékű nem került felítésre.

A 15. századi Velencében jelent meg a *bassette* nevű, két paklival folytatott kártyajáték, amelynek hasonlóan egyszerű „szabályai” voltak. A 17. századra Európa legtöbb országában és udvarában elterjedt, sőt hamarosan be is tiltották. Az egyik paklit színek szerint szétosztották a négy játékos között (tehát mindegyikjük 13-13 kártyalapot kapott), majd egy-egy lapot felütvén egymás után megtették tétjüket. A bankot tartó játékos a saját paklijából két kártyát fedett fel. Az első a banké volt, a második értéke pedig eldöntötte a játékot. Azonos érték esetén természetesen a bank nyert.³² A *bassette*-hez hasonlatos volt a 18. századi Európa egyik legkedveltebb kártyajátéka, az egykorúan kiadott tiltó rendeletekben első helyen szereplő fáraó (Fáró, *Pharao*, *Pharaon*), amely Giacomo Casanova emlékirataiból is ismert lehet.³³ A játék feltehetően onnan kapta a nevét, hogy az egyik lap a királyt fáraóként ábrázolta, és azt különösen szerencsehozónak tartották – ezért tették fel a legtöbben erre a lapra a pénzüket. A bankot adó és a négy további játékos között a nyertest a kártyák értéke döntötte el. A játék kezdetekor az asztalra színnel felfelé kitettek egy teljes sort az egyik pakli kártyából. Ezekre tették meg tétjeiket a játékosok. Ezt követően a bankár – az előzőekben említett kártyajátékokhoz hasonlóan – jobbra és balra is maga elé tett egy-egy lapot egy másik kártyacsomagból. Ezek döntöttek a nyertesekről vagy vesztesekről. A jobb oldali a bank nyereségét mutatta, a bal oldali a játékosokét. Azonos rangú kártya esetén a tétek fele a bankot illette. Ha eldőlt, melyik tét nyert, és melyik veszített, a bankár megkeverte a maradék paklit, és folytatta a lapok felülését – miközben a játékosok újra fogadhattak a lapokra.³⁴ Ez a kártyajáték volt Lotharingiai Ferenc István császárnak, Mária Terézia hitvesének a kedvence, és bécsi estélyeken nem egy alkalommal játszott a császári pár.³⁵ A betiltott kártyajátékok közé így csak a császár elhunytá után, 1765-ben került be.³⁶

³¹ Például 1756. április 30-án. KHEVENHÜLLER-METSCH-SCHLITZER, 1914. 17.

³² ZOLLINGER, 1997. 291.; ENDREI-ZOLNAY, 1986. 53.; ZOLNAY, 1928. 113-114.

³³ CASANOVA, 1999-2000. Fáraójátékosok szerepelnek például Csajkovszkij *A pikk dáma* és Offenbach *Hoffmann meséi* című operájában.

³⁴ ZOLNAY, 1928. 229.; CÁSAR, 1810. 243-246. Ugyanitt külön fejezet rész a csalások egyes módoszatairól: 247-260. Európa keleti részében *nasi-vasi* néven terjedt el. CÁSAR, 1810. 247-260.; illetőleg vö.: ZOLLINGER, 1997. 304.; HUYN, 1788. 39-43.

³⁵ Például 1757. október 28., november 3., 13., 15., 19. KHEVENHÜLLER-METSCH-SCHLITZER, 1914. 125., 127-128. Vö.: ZOLLINGER, 1997. 60-69.

³⁶ 1765. szeptember 25-i rendelet az osztrák örökös tartományok részére. [KROPATSCHEK], 1786. Bd. 4. 519. Nr. 819.; Vö.: KHEVENHÜLLER-METSCH-SCHLITZER, 1917. 219. 1767. január 13-i bejegyzés.

1771-ben Nyitra vármegyében is büntetés járt azoknak az uradalmi tiszteknek, akik Holicson a császári magánbirtokon egész éjjel fáraót játszottak, és állítólag volt, aki 40 aranyforintot is elveszített (miközben egész évi fizetése esetleg mindössze 150-200 forintra rúghatott). Ki kellett fizetnie a megszabott 300 aranyforint büntetést azoknak a katonatiszteknek és polgári személyeknek is, akiket Máramaros vármegyében fogtak el, szintén fáraózás közben.³⁷ Álljon itt a feltehetően betegesen játékfüggő Berlichingen altábornagy esete is, aki 1767-ben, soproni tartózkodása idején állítólag kártyajátékkal mulatta az időt, és bárhol is volt, mindenkit arra kívánt rávenni, hogy *biribisben* vagy fáraóban próbálják ki a szerencsájüket. A játékszenvedélyének élő katonatiszt és tisztársai ellen végül 1768-ban vizsgálat indult, amelynek végkifejletéről hallgatnak a források.³⁸

Az osztás véletlenszerűségét használták ki a trizsák (*treschako*, *treschak*, *trischak*, *treschak-sincere*, *trischaken*) nevű kártyajátékban, amely szintén a 17. századtól számított közkedveltnak, főként a Német-római Birodalomban és Németalföldön. A francia *brehan*hoz (más néven *bouillotte*-hoz) és napjaink pókerjátékához volt hasonló. Három-öt személy játszhatta, akik három-három kártyát kaptak, míg a negyediket felütötték. Ez alapján döntötték el a játékosok, hogy kiszállnak, továbbjátszanak vagy tétet emelnek. A magyarul ferbliként ismert (*Färberln*) játék szintén a pókerhez hasonló, de itt nem volt lehetséges a kártyalapok cseréje. A játékosoknak két-két kártya alapján kellett megtenniük tétjeiket, és ezután kaphatták meg az újabb két lapjukat, végül az azonos színű számlapok összege és az értékkel bíró figurás kártyalapok döntöttek a játék kimeneteléről.³⁹ A *quindici* (*quindecim*, *quinze*) nevű kártyajáték lényege szintén a mai pókerhez hasonló, de a játékosnak 15 pontot kellett elérnie az egyesével kiosztott kártyalapok és a licitációk révén – innen az elnevezése is. A játék Spanyolországban és Portugáliában már a 16. században elterjedt. Ugyan 1734-ben már a tiltott szerencsejátékok közé számított, I. Ferenc idején mégis közkedvelt társasági játék volt.⁴⁰ Itáliában már a 16. században ismert volt az ún. *trenta-quaranta* (*trente et quarante*), amelyet I. Lipót tiltó rendelete név szerint is felsorolt a tiltott hazardjátékok között. 1768-ban a spai kaszinóban, majd Európa többi furdóhelyén is bevezették, és napjainkban is bevett kártyajáték (*rouge et noir* néven). A játékban a bankár két sorba (először a feketébe, majd a vörösbe) teszi ki a kártyalapokat, amíg azok összege a 30 és 40 közötti értéket eléri. Az nyer, aki arra a színű oldalra fogadott, amelyiken a kártyák összege alacsonyabb, vagyis közelebb van a 31-hez.⁴¹

Az 1784-ben kiadott pátensekbe⁴² újabb szerencsejátékok, újabb kártyajáték-típusok kerültek be, olyanok, amelyekben továbbra is csak a véletlen döntött, és amelyek változatai manapság is kedveltek a kaszinókban. Ezek voltak a makaó

³⁷ Ignaz Franz Brabez levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához, Holics, 1771. július 24. MNL OL, C 35 (Acta oec.) Lad A. Fasc. 32. Nr. 2.

³⁸ Karl von Liechtenstein előterjesztése Mária Teréziához, Bécs, 1768. március 2. ÖStA, HHSStA, Kabinettsarchiv, Nachlaß Lacy, Kt. 5. V. 3.a. Nr. 9. fol. 49r-50v.

³⁹ ZOLLINGER, 1997. 298.; ZOLNAY, 1928. 292–298.

⁴⁰ ZOLLINGER, 1997. 306.

⁴¹ ZOLLINGER, 1997. 310.; HUYN, 1788. 26–38., ahol az egyes kártyalapok összegének előfordulási esélyei is megtalálhatók.

⁴² Például az 1784. április 19-i uralkodói rendeletben: MNL OL, C 23 (Imp. circ.) II. sorozat. Nr. 378.

(Macao),⁴³ a *Halbzwölf* (*halb zwölfuhr, mezzo duodeci, onze et demi*)⁴⁴ és az 1770-ben már helyenként tiltott *vingt-et-un* (*Vingt-un, Einundzwanzig*). Ez utóbbi Spanyolországban már a 17. században kedvelt volt. Franciaországban, illetőleg a Német-római Birodalomban a 18. században terjedt el, az 1760-as évek végétől pedig divatosá vált az osztrák örökös tartományokban is.⁴⁵ Mindegyikük célja az volt, hogy a kihúzott kártyákkal egy bizonyos összeghez (8 vagy 9, 11 és fél, 21) legközelebbi értéket érjenek el.

A szerencsejátékok egy másik válfajában a húzások döntötték el, ki nyer. Ide tartozott az úgynevezett *biribis* (*Wirwisch, biribi*), amely a 18. században szintén elterjedt volt, sőt több európai országban nem is számított tiltottnak. Torinóban már 1665-től monopóliumhoz kötötték a játékot. Poroszországban és Szászországban pedig államilag privilegizált *biribis* játékbankok irányították a játékot. A *Palamedes Redivivus* című játékgyűjteménynek, amely első alkalommal 1678-ban Lipcsében látott napvilágot (majd korabeli szokás szerint bővített formában többször is ki nyomtatták) az 1755. évi kiadása a *biribist* előkelő, mulatságos és időtöltő játéknak nevezte, amellyel tisztességes társaságban férfiak és nők is szórakozhattak – tehát meg sem említi hazardjáték jellegét, vagy azt, hogy emiatt elítélendő lenne.⁴⁶ A *biribis* játékszabályai helyenként kissé eltérőek lehettek.⁴⁷ Debrecenben 36 (máshol 70, esetenként 66) számot írtak fel a játékasztalra. Ezeket jelölhették kisebb csoportokba osztva (például 2, 18, 32, 48) különböző nevekkal, például városok, állatok, figurák (például vadász vagy istenek) stb. után. Így a tét megadásakor a játékosnak nem kellett a számokat egyesével felsorolnia, elég volt csupán magát a csoportot megneveznie. Ezután egy zsákból egyet húztak ki a golyók közül, a benne elhelyezett papíroson ott szerepelt a nyerőszám (és a csoport megnevezése). Ha senki nem tett arra a számra, folytatódott a játék: a kihúzott golyó visszakerült a zsákba, és növelték a téteket. A húzás addig tartott, amíg valakinek a megtett számát ki nem húzták, és a többiek mind elvesztették a feltett pénzüket.⁴⁸ 1771-ben Debrecenben Kleiner Ferencet és társait érték tetten, akik egykorú elnevezéssel „szerencsefazeakat”, más néven *biribist* játszottak.⁴⁹ Mint azt a vizsgálat kiderítette, a *biribis* név szerint ugyan nem szerepelt a hazardjátékokat tiltó uralkodói rendeletben, de mivel ezt is rossznak, károsnak, sőt veszélyesnek ítélték, a helytartótanácsi leirat értelmében ekkortól kezdve ez is a tiltandók közé került. A *biribis* 1787-től már ténylegesen is a betiltott hazardjátékok között szerepelt, és a Habsburg Monarchiában még az 1813. évi egységes lottórendelet is tiltóként nevezi meg.⁵⁰ A Debrecenben elfogott Kleiner Ferencre (és játékosársaira) is feltehetően büntetés várt, sorsáról azonban az ügyiratokból csak annyi derül ki, hogy kivizsgálás céljából őt Debrecenből lakhe-

⁴³ ZOLNAY, 1928. 174.; ZOLLINGER, 1997. 302.

⁴⁴ ZOLLINGER, 1997. 304. Vö. megjelenését a tiltó rendeletben: MNL OL, C 23 (Imp. circ.) II. sorozat. Nr. 378. 1784. április 19.

⁴⁵ ZOLLINGER, 1997. 312.

⁴⁶ N. N., 1755. 138.

⁴⁷ Egy változatra lásd: HUYN, 1788. 43–45.

⁴⁸ ZOLLINGER, 1997. 294.

⁴⁹ A játék a forrásokban említett egykorú magyar nevét feltehetően a húzás módjáról kaphatta. MNL OL, C 35 (Acta oec.) Lad. A. Fasc. 32. Nr. 2.

⁵⁰ Az 1813. évi állami szabályozás körrendelete, 1813. március 13. MNL OL, A 39 (Acta gen.) 1813/5503.

lyére, Budára kellett átszállítani. Így rá a budai városi tanács rótt ki megérdemelt büntetését, míg társainál Bihar vármegye, illetve a katonai főhadparancsnokság folytatta le a vizsgálatot.

A fenti számos szerencsejáték tiltását végül országgyűlési törvénycikkelybe is belefoglalták, amely meghatározta, hogy azokat nem engedélyezik, „*melyekben minden a véletlenre van bízva*” (1790/1791:XXXI. tc.). Ekkor szabták meg immár törvényileg, hogy mind a tetten ért játékos, mind a szerencsejátékot engedélyező ház tulajdonosát 100 aranyforint büntetés sújtja. A 18. századhoz képest az összeg harmadolása is megmaradt, csak éppen mások lettek a kedvezményezettek: egyharmada a pert lefolytató törvényhatóság alapját illette, második harmada a közalapnak, harmadik része viszont továbbra is a feljelentőnek járt. Ha valaki nem tudott fizetni, arra börtön várt, vagy a személy rendi állásához képest testi büntetést róttak ki rá.

Említsük meg még a biliárdot, amely állítólag Itáliából származott ugyan, de Párizson és Bécsen keresztül érkezett Magyarországra. Nyilvános helyen csak uralkodói engedélyhez kötötten lehetett játszani, és szigorúan tiltott volt, hogy a játékra fogadásokat kössenek.⁵¹ Bécsben már a 18. század közepén engedélyt kaptak a kávések (kávémérők), hogy biliárdasztalokat állítsanak fel, de csak az épület földszintjén – nehogy kihasználják a lehetőséget, és a vendégek az emeleten egyéb hazárdjátékokat üzzenek. Éppen ezért volt tiltott a biliárd zárt ajtók mögött vagy ülő helyzetben.⁵² Az 1770-es években a pesti kávések tiltakozása kapcsán kirobbant ügy a játék magyarországi megjelenésről tanúskodik.⁵³ Johann Kornberger, a Hét Választófejedelemhez címzett vendégfogadó kávésa (és később Pest város vendégfogadójának bérlője) ugyanis az emeleti tánctermekben szintén a vendégek rendelkezésére bocsátott egy biliárdasztalt. Ez ellen tiltakoztak a helytartótanácsnál a pesti kávémérők. Hiába volt – Kornberger védekezését ismerve – több más fogadónak: a pesti Két Nyúlhoz, illetőleg a pozsonyi Két Csukához címzetteknek emeleti tánctermében is biliárdasztal, a helytartótanács végül nem engedélyezte ezt a játékot a fogadókban, hanem nyilvános helyen kizárólag a kávésoknál, de a felső szinten itt sem lehetett biliárdasztalt elhelyezni.⁵⁴

⁵¹ ZOLLINGER, 1992. 308.

⁵² ZOLLINGER, 1997. 121. Időnként azonban feloldották ezeket a tiltásokat, például az emeleti elhelyezésre vonatkozót (Bécs, 1781. december 21.). Vö.: [KROPATSCHEK], 1785–86. Bd. 1. Abt. 2. Policy- und Sicherheitsangelegenheiten. 135.

⁵³ Főként szakirodalom alapján: SZABÓ, 2004. A pest-budai elterjedésére vonatkozóan vö.: PÁSZTOR, [1935]. 324–325.

⁵⁴ Iratok és Johann Kornberger levele, Pest, 1778. december és 1779. március között. MNL OL, C 35 (Acta oec.) Lad. A. Fasc. 32. Nr. 2. Sign. #. Az esetről lásd még: BEVILAUQA-BORSODY-MAZSÁRY, 1935. 1. köt. 2. rész, 32–33.; SZABÓ, 2004. 274–275.

Engedélyezett és privilegizált szerencsejátékok

Árusorsolások

A húzáson alapuló szerencsejátékok különleges válfaja a tárgysorolás, vagy árusorolás, amely Flandriában egyszerre több városban jelent meg 1444 és 1449 között (Sluisban, Utrechtben, Oudenaardéban és Leydenben).⁵⁵ Szinte ezzel egyidőben a 15. századi Itáliában is felbukkant, Firenzében már 1450-ben tartottak húzást, Modenában 1476-ban, Velencében 1522-ben. Német nyelvterületen Zürichben 1465-ben, Münchenben két esztendővel később rendeztek sorsolást. Bécsben pedig 1475-től tudunk ilyen eseményről.⁵⁶ Főként a lövészversenyek, majd a vásárok és a búcsúk idején tartottak sorshúzásokat (*Waaren-Lotterie, olla fortunae*), amely nevét és külsőségeit Fortuna bőségszarujáról nyerte. Ezekben az alkalmakon tárgynyerményeket sorsoltak, meghatározott számú és szabott árú sorsjegyekkel, előre megadva, hány nyertes sorsjegy lesz. A sorsjegyek száma játékonként változó lehetett, nem ritkán meghaladta az ezret is. Nem utolsósorban ezáltal is a vásárokra, lövészversenyekre, búcsúkra csalogattak minél nagyobb számú érdeklődőt (és így a sorsjegyek árából finanszírozhatták a versenyek díjait). A húzásokat már elég korán, a 16. századtól kezdődően földesúri, illetőleg uralkodói engedélyhez kötötték,⁵⁷ így a települések saját hatáskörükben többé nem engedélyezhették a húzásokat. A 17. század kezdetétől pedig privilégiumhoz kötötték, és városok, egyletek vagy magánszemélyek is rendezhettek árusorsolásokat, de csak a szerződésükben megszabott módon. A húzás megkezdése előtt egy biztos jelenlétében kellett egyesével az edénybe tenni a nyerményszelvényeket, ügyelve arra, hogy csak az előre meghatározott darabszámú kerülhessen be a játékba. A másik edénybe kerültek a megvásárolt sorsjegyek, amelyekre a „tulajdonosok” azonosításként ráírták nevüket, olykor személyes szólásokat vagy szerencsehozó szavakat is.⁵⁸ A játék ezekről az edényekről kapta a nevét a német nyelvterületen (szerencsefazék, szerencseveder, *Glückstopf, Glückshafen*).⁵⁹ A két edényből egymás után húzták ki a nyertes vagy nyermény nélküli sorsjegyeket, legtöbbször árva gyerekek.⁶⁰ Mivel mindegyik szelvényt kisorsolták (ami egyben a kontroll célját is szolgálta), gyakran napokig vagy hetekig is elhúzódhatott ez az esemény. II. Miksa császár 1563. évi bécsi bevonulása megünneplésén például hat hétig tartott a sorshúzás, amelyen 60 000 darab sorsjegyet húztak ki.⁶¹

A sorsjáték és a sorsjegyarúsítás lehetőséget nyújtott a rendezőknek, hogy bizonyos jótékonyági célokra bevételhez jussanak. Ez a típusú sorsjáték leginkább az

⁵⁵ PAUL, 1978. 31.; BAUER, 1997a. 24.; PAUSER, 2008. 69.

⁵⁶ BAUER, 1997a. 25., 27.; PAUSER, 2003. 102.; PAUSER, 2008. 69. Lásd ugyanitt a többi német városbeli elterjedést is: 69–70.

⁵⁷ PAUSER, 2003. 109., 122.

⁵⁸ Például: „*Caritas raritas*”, „*A hetes számmal kedvelne a szerencse*” stb. NÄTHER, 2008b. 109. 1067. tétel.

⁵⁹ Főként 18–19. századi bécsi példák: ZOLLINGER, 1997. 198–203.

⁶⁰ PAUSER, 2008. 68. Vö. például a Maria Barbara Sieberinnel kötött szerződés szövegét, 1782. július 1. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameral, Fasc. 22. rote Nr. 1577. Subd. 4. Nr. 648 ex Juli 1782. A lottójátékkal kapcsolatos bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kunó Kutatási Ösztöndíj tette lehetővé. Külön köszönöm Fazekas István bécsi levéltári delegátus segítségét.

⁶¹ PAUSER, 2008. 73.

észak-német területen és Hollandiában terjedt el, de találkozhatunk ezzel a formával Anglia és a Német-római Birodalom déli városaiban is. A szociális vagy karitatív célok közé tartoztak például templom- és kolostorépítések, gátak, kikötők, erődítések munkálatai, tébolydák vagy ispotályok felállítása, vagy akár egy árvaház támogatása.⁶² A Hamburgban tervezett árvaház felépítésére szervezett nagyszabású játékokban 1614-től 20 655 darab többé vagy kevésbé értékes díjat lehetett nyerni. Amikor pedig 1727-ben Reutlingen város tanácsa hiábavalóan kért támogatást a birodalombeli fejedelmektől, hogy így enyhíthesse a városban előző évben pusztító tűzvész kárait, a magisztrátus végül 1730-ban sorsjátékot rendezett az újjáépítés finanszírozása érdekében.⁶³

A 18. században a merkantilista állam gazdasági érdekei elég nyíltan megjelennek e játéktípusban: a Habsburg Monarchiában a hazai (osztrák) ipart támogatandó a nyereménytárgyak a bécsi porcelánmanufaktúra termékei vagy ezüst- és tükörművesek áruai közül kerülhettek ki (*Silber-Lotterie*, *Spiegel-Lotterie*, *Porcelain-Lotterie*). Az első porcelánáru-szerencsefazekat 1729-ben, míg az első állami ezüstáru-sorsolást (*Commerzial-Silberglückshafen*) 1749-ben rendezték meg Bécsben.⁶⁴ Így ugyanis számos helyen és a társadalom széles rétegei között elterjeszthették ezen iparágak termékeit; olyanok között is, akiknek nem lett volna lehetőségük ilyen luxusáruk megvásárlására. A néhány krajcárért árusított sorsjegyeket azonban még ők is meg tudták venni, és így ezek a sorsolások biztosították a piacot a gyárak iparcikkei számára is.⁶⁵ Az állami szerencsefazekak mellett a magán árusorsolások esetén a portékák listáját engedélyezés céljából előre be kellett mutatni a hatóságnál. A jegyzékben ezüstözött evőeszközök, ezüst- és aranyékszerek, kávéskannák, kelyhek, poharak, aranyozott zseb- és állóórák, dohányosszelence, selymek, posztók, prémek szerepeltek, de volt, aki fegyvereket, töröket, pisztolyokat is kínált.⁶⁶

Az e játékforma ellen tiltakozók és a kissé sztereotipnak nevezhető elutasító indokok egykorúan is elég hamar megjelentek. A „közjós és a közhaszon ellenében” megtartott sorsolások kapcsán ők erkölcsi kérdéseket is felvetettek: a sorsolások folyamán sok veszekedés pattant ki, ami rontotta a lakosság morálját, rossz példát mutatott a fiataloknak, sőt a könnyen megszerezhető termékek által a munkakedven is csorbíthatott. A gazdasági kihatások között természetesen a vagyon elvesztésének lehetőségét és így a családfenntartás képtelenségét nevezték meg. A sorsjátékok végül alkalmat adhattak arra is, hogy rendezőként gyanús elemek szivárognak be a településekre, és esetleg hamis játékot (vagy egyéb tiltott szerencsejátékokat) játszanak.⁶⁷ Az ehhez hasonló sorsolás azonban nem csak a szegény alattvalók szórakozásának számított. Albert hercegnek, Magyarország helytartójának Mária Krisztina főhercegnővel kötött 1766. évi esküvőjén tombolahúzást tartottak, amelyen a résztvevők értékes tárgyakat, ékszert, tubákosszelencét vagy ékszeres dobozt

⁶² BAUER, 1997a. 25.; N. N., 1943. 32.

⁶³ NÁTHER, 2008b. 106. 10/4. tétel., 108. 10/5. tétel.

⁶⁴ SIEGHART, 1899. 84.; PAUSER, 2008. 91.

⁶⁵ N. N., 1943. 35–36.

⁶⁶ ENDREI-ZOLNAY, 1986. 33.; PAUSER, 2008. 67., 93.

⁶⁷ PAUSER, 2003. 107–109.

nyertek.⁶⁸ Ezek a magán árusorsolások 1770-től már tiltottnak számítottak.⁶⁹ Azonban a nyereszkesedés, illetőleg a hazai termékek terjesztésének céljától eltávolodva egy másik területen váltak kedveltté: magánszemélyek vagy egyesületek által támogatói, jótékonyasági céllal kerültek megrendezésre. Így Ausztriában például tartományi kiállítások, zenei koncertek formájában, Magyarországon pedig bányasorsjátékként, népszínházi vagy szegényeket támogató sorsjátékként és speciálisan a lótenyésztés támogatása céljából megrendezett játékként.⁷⁰

Osztálysorsjáték

Az árusorsolás és a pénznyeremény speciális ötvözete volt egy újabb szerencsejáték, az úgynevezett osztálysorsjáték (nagy lutri, *Klassenlotterie*, *holländische Lotterie*, *alte Lotterie*), amelyben a húzásokot nem egyszerre, hanem részletekben (osztályokban) tartották meg, és már a kezdettől fogva kötött volt, hány sorsjegy lesz nyertes, és szabott volt a nyeremények összege is. Ez a változat hollandiai, flandriai előzményekre vezethető vissza. Itt 1726-ban rendezték az első klasszikus állami osztálysorsjátékot 8000 szelvényvel.⁷¹ A Német-római Birodalomban a 18. század folyamán honosodott meg, de 1697-ben Lipcsében, 1699-ben Nürnbergben, 1707-ben Frankfurtban is rendeztek már sorsolásokat.⁷² A játékosoknak minden osztály húzása előtt külön meg kellett újítaniuk a sorsjegyet, de ki is léphettek. (Ebben az esetben a vállalkozó ezt a sorsjegyet ismét eladhatta, és ez újabb nyereséget jelentett a rendező számára.) Aki nem kezdettől játszott, annak viszont be kellett fizetnie az addigi osztályok húzásdíját. Az egyre későbbi osztályokban egyre magasabb volt a nyeremény összege, viszont egyre biztosabb a nyeresési esély.

A Habsburg Monarchiában is a 18. század elején bukkant fel először ez a típusú játék. A megszervezése az *Orientalische Compagnie* felállításával (1719) függött össze. A társaságot a hazai ipar támogatása és az előállított iparcikkek külhoni kereskedelme céljából alapították. A nagyra törő elképzelések alapját gyáralapítások biztosították (linzi gyapjúárugyár, neuhausi tükörgyár, bécsi porcelánmanufaktúra, arany- és ezüstáru-, rézedénygyár, schwechati gyapjúgyár, fiumei gyertyagyár stb.). Ezek egy része a társaság tulajdonát képezte, de az üzleti tevékenységéhez és a belföldi áruterjesztéshez hiányzott a forgótőkéje. Ennek előteremtésére rendezték meg a nagyszabású sorsjátékot, amelyet 100 000 sorsjeggyel terveztek. 1721-ben tartották az első húzást, és 25 év alatt, évente négy (vagyis összesen 100!) alkalommal sorsolták volna ki valamennyi sorsjegyet. Az első osztályban csak 1 forintot kellett fizetni sorsjegyenként, ez az összeg minden harmadik húzás után 1 forinttal nőtt volna. A végső sorsoláskor azonban már 1717 forintot kellett volna kifizetni a (garantált) nyereményért. A vállalkozó kedvű játékosok azonban nem tolongtak a szelvények vásárlásakor, és habár rövidítettek a sorsolási időn, nem volt sikeres

⁶⁸ „*Vermählung Seiner Königlichen Hoheit der Erzherzogin Maria Christina mit dem Prinz Albert von Sachsen.*” fol. 7v–8r. Vö.: *Wienerisches Diarium* 1766. Nr. 30. 1766. április 12. ÖStA, HHStA, Habsburg-Lothringische Familienarchive, Hausarchiv, Familienakten, Kt. 48.

⁶⁹ PAUSER, 2008. 93.

⁷⁰ SIEGHART, 1899. 93–95. További magyarországi példák: N. N., 1943. 65–67.

⁷¹ SIEGHART, 1899. 16.

⁷² SIEGHART, 1899. 22.

a játék. Az 1729-ben, majd 1730-ban megszervezett újabb lottójátékok sem jártak sikerrel, sőt hozzájárultak a társaság csődjéhez. A fennálló tartozásokat és követeléseket 1753-ig fizette vissza az állami kincstár.⁷³

Ez a csúfos előtörténet olyannyira meghatározó lehetett, hogy a Habsburg Monarchiában közel 40 év elmúltával adtak csak engedélyt újabb osztálysorsjátékokra: az osztrák örökös tartományokban és a Magyar Királyságban Abraham Wetzlar udvari szállító, ágens és pénzkölcsönző ezt a sorsjátékot 1770-ben indíthatta el Ignaz von Dürfeld és Heinrich Christoph Herzog társasága nevében.⁷⁴ A sorsjegyet magas áron, darabonként 50 aranyforintért árulták, nem is titkolva, hogy ezzel a tehetősebb polgárokat célozták meg, így kizárták annak a lehetőségét, hogy a szegény alattvalók eljátszhassák csekély pénzüket. A játékot összesen 6000 sorsjegyre tervezték, ennek egyharmada biztosan nyerő volt. A meghatározott számú húzást több osztályban rendezték volna, évente négyszer. A kincstárat a bérleti idő első felében a bevételi összeg négy százaléka, majd öt százalék illette volna meg.⁷⁵ A nyolc évre engedélyezett sorsjáték már az első esztendőben veszteségesnek bizonyult. Ehhez hozzájárult, hogy kevés volt a vásárlóképes és vállalkozó szellemű játékos (mivel az 50 forintos sorsjegyek felezését, negyedelését az Udvari Kamara a már kiadott privilégiumban lefektetett kitétel miatt nem engedélyezte), valamint az is, hogy Wetzlar és a közel húsz éve működő *Lotto di Genova* vezetői között kicsinyes konkurenciaharc dúlt.⁷⁶ Wetzlar végül 1771-ben eladta versenytársainak a működtetési jogot, akik azonban saját lottójukat (és így bevételüket) féltve ezt a játékot nem folytatták tovább. Ennek ellenére számtalan alkalommal próbálkoztak szakemberek és kevésbé szakértők olyan tervezeteket benyújtani az Udvari Kamarához, amelyek az osztálysorsjátéknak a felelevenítésére irányultak. Minderre azonban csak a 19. században kerülhetett sor, amikor már jóval kisebb összegért, 10-12 krajcárért is lehetett sorsjegyet vásárolni.⁷⁷

A lottó

A klasszikus számlottó (lutri, kis lutri, *Lotto di Genova*, *Zahlenlotterie*) Genovából származik, erről kora újkori elnevezése: *Lotto di Genova* is tanúskodik. A genovai nagytanács új tagjait ugyanis 1576 óta sorsolással választották 120, később 90 jelölt közül. 1620-ban már állami rendezésű fogadásokat kötöttek arra, kik lesznek az új szenátorok. 1643-ban bérbe adták a fogadások rendezési jogát. Ez a játékforma hamar teret hódított Itália-szerte: Milánóban 1665-től, Rómában öt esztendővel később, míg a lottócentrumnak tartott és lottóbabonáiról nevezetes Nápolyban⁷⁸

⁷³ SIEGHART, 1899. 58–83.; BAUER, 1997a. 29–32.

⁷⁴ Abraham Wetzlar privilégiumlevele az osztálysorsjáték rendezésére. MNL OL, A 10 (Ins. cam. aul.) 1770/53. Az erdélyi és bánági sorsjáték nyomtatott privilégiumlevele, benne például a sorsjegyek osztályok szerinti felosztása, 1770 (2264 ex 1771; de több példányban is megtalálható). MNL OL, E 303 (Landes-Adm. in Temesvár) II. sorozat. Fasc. 130. A társaság tagjairól: EDEL, 1975. 153–154.

⁷⁵ EDEL, 1975. 154., 157.

⁷⁶ EDEL, 1975. 176–179.

⁷⁷ N. N., 1943. 51.

⁷⁸ Vö.: SCAFOGLIO, 1997.; SCAFOGLIO, 2002.

csupán 1682-től rendeztek lottóhúzásokat.⁷⁹ Itt alakult ki az a szokás, hogy a szenátorjelöltek nevét árva lányok nevével helyettesítették, és azok, akiknek a számát kihúzták, hozománypénzt kaptak.⁸⁰ A játék a 17–18. század folyamán elterjedt egész Európában, de mindenütt uralkodói engedélyezéshez kötötték. Ugyan Franciaországban 1700-ban állami kezelésű lottót alapítottak, de számos magán lottójáték is létezett, ezek helyére 1776-ban a *Loterie royale* lépett.⁸¹ Bajorországban 1735-ben vezették be ezt a típusú lottójátékot, de már 1743-ban megszűnt sikertelensége miatt, Poroszországban viszonylag későn, 1763-tól lehetett csak lottózni.⁸² A lottójáték bevezetésének oka szinte mindenütt az állam bevételeinek növelésével és azzal a törekvéssel magyarázható, hogy az alattvalók pénzét az országban tartsák.⁸³

A Habsburg Monarchia cseh-osztrák tartományaiban már a 18. század közepétől lehetett lottózni. A bevezetése a bérlőhöz, Ottavio Cataldi (1696?–1771) római vállalkozóhoz köthető, aki Toszkánában is már közelebbi kapcsolatba került a lottójátékkal, majd Bécsbe költözvén ott is ajánlatot tett a működtetésére.⁸⁴ Az osztrák örökösödési háború okozta gazdasági nehézségek miatt kapóra jött a vállalkozás, amely jelentős anyagi haszonnal, illetőleg részesedéssel kecsegtette az üres kincstárt. Cataldi, Lotharingiai Ferenc István császár támogatását élvezve, 1751. november 13-án elnyert *privilegium privativuma* értelmében 1752. április 1-je és 1762. március 31-e között üzemeltethette a lottójátékot az osztrák és cseh-morva örökös tartományokban.⁸⁵ A játék hamar elterjedt, és Bécs után 1754-től Prágában, majd rá három évre Grácban is rendeztek nyilvános húzásokat, váltakozva általában havonta egyet-kettőt.⁸⁶ Az elsőre a bécsi Augustinerplatzon (a mai Lobkowitzplazon) került sor 1752. október 21-én, amikor a következő számokkal lehetett nyerni: 26, 81, 53, 11 és 74.⁸⁷ A források egyelőre hallgatnak arról, miért adta át Cataldi a játék működtetésének jogát 1756-ban egy milánói társaságnak,⁸⁸ mindenesetre a tíz esztendő lejártával Cataldi ismét pályázott. Az uralkodó és a kincstár megint bizalmat szavazott neki: 1762. március 26-án újabb privilégiumot kapott, és így 1762. április 1-jétől 1770. március 31-ig korlátozás nélkül, „*saját felelősségére és költségére, ennél fogva nyereséggel, avagy veszteséggel*” rendezhetett *Lotto di Genova* néven számhúzásokat a cseh-osztrák tartományokban és a Magyar Királyságban is.⁸⁹ Privilégiumlevele szinte változatlan kötelezettségeket és jogokat kötött ki, mint tíz esztendővel korábban.

A pénzügyi vonatkozású pontok fő részét a biztosíték jelentette: Cataldinak 1751-ben és 1762-ben is 300 000 forintot kellett befizetnie a Wiener Stadtbankhoz. Ezt

⁷⁹ BAUER, 1997a. 27. További bevezetések: Torino: 1710; Palermo: 1713; Velence: 1734; sőt 1721-ben a pápai államban is megjelent a szerencsejáték, bár ott 1725 és 1731 között tiltottnak számított. BAUER, 1997a. 27–28.

⁸⁰ NÄTHER, 2008a. 101.

⁸¹ SIEGHART, 1899. 13.

⁸² ZOLLINGER, 2003. 131.; PAUL, 1978.

⁸³ További lottójáték-bevezetések a Német-római Birodalomban: pfalzi választófejedelemiség, Mannheim: 1764; Frankföld (Franken), Würzburg: 1767; Augsburg: 1768. BAUER, 1997b. 194.

⁸⁴ ZOLLINGER, 2003. 135–136.; ZOLLINGER, 2010. 19–20.

⁸⁵ Privilégiumlevelének részleges közlése: ZOLLINGER, 2004. 182–184.

⁸⁶ ZOLLINGER, 2004. 185. A húzásokra példák a *Wienerisches Diarium* 1762. évi lapszámaiban.

⁸⁷ *Wienerisches Diarium* 1752. Nr. 86. 1752. október 25.

⁸⁸ ZOLLINGER, 2003. 142.

⁸⁹ Cataldi privilégiumlevele, Bécs, 1762. március 26.; és Mária Terézia nyomtatott rendelete, 1762. január 16. MNL OL, C 35 (Acta oec.) Lad. A. Fasc. 31.

a tőkeösszeget azonban a húzást követő két hónapon belül ismét ki kellett egészítenie. Ha pénzhiány miatt erre a lottótársaság képtelen lett volna, akkor a privilégium három hónapon belül megszűnt volna. A játék adminisztrációját illetően teljesen szabad kezet kapott a bérlő: *„engedélyezzük, hogy a vállalkozó kénye-kedve szerint minden helységben lottóhivatalnokokat, lottócédula-gyűjtőket és közvetítő levelezőket alkalmazzon, kiválasszon, tartson, mint ahogy az is jogában áll, hogy e privilegizált lottójátékokat – uralkodói beleegyezésünkkel – teljesen vagy részenként másra átruházza vagy másnak átengedje.”* A privilégium az alkalmazottakról tehát nem is rendelkezik, a gyanú árnyékát kizáró csupán azt kötötte ki, hogy ahol lottógyűjtőde működött, ott Cataldi köteles volt egy lottótitkárt kinevezni és fizetni, aki a kettős zárral ellátott irattárat kezelte. Itt kellett őrizni a befizetéseket igazoló jegyzékeket és a kifizetett nyertes szelvényeket. A játék rendezésének ütemezésébe ekkor még nem szolt bele a kamara, a bérlő annyi húzást tarthatott, amennyit akart és tudott,⁹⁰ viszont a lefektetett szabályokon önkényesen nem változtathatott. Különleges jogként Cataldi saját nyomdát állíthattott fel, ahol csak és kizárólag a lottóval kapcsolatos nyomtatványok (hirdetmények, húzási listák, lottószelvények, nyertes számok közzététele stb.) készülhettek. Egy jelentős eltérés az első privilégiumhoz képest, hogy míg kezdetben a társaság a tetemesnek ítélt postadíjat levonhatta a bérleti összegből (vagyis visszatérítették neki), addig 1762-től a postaköltséget negyedévente meg kellett fizetnie.⁹¹

A privilégiumban megtalálhatók a lottótársaság működésének jogi kereteire és védelmére vonatkozó passzusok is. Az uralkodó a húzások tisztaságát négy császári-királyi biztos révén ellenőrizte (akik húzásonként 2-2, majd az 1770-es évektől 3-3 aranydukátot tehettek zsebre), és mindent jegyzőkönyvezni kellett. A pénzügyi könyvekbe az uralkodó (vagyis megbízottja) bármikor betekintést nyerhetett. A lottótársaság alkalmazottainak biztosították a kamarai hivatalnokok jogait és kiváltságait, a társaságnak a császári ügyészek segítségét. Büntető eljárás alkalmával a fiskális perekben illetékes ítélőszék elé került az ügy, és különösen szigorúan léptek volna fel a hamisítók és tolvajok ellen. Az uralkodói rendelet védelmébe vette a játékot és szigorúan megtiltotta, hogy az állampolgárok külföldi érdekeltségű lottózókban játsszanak, külföldi sorsjegyeket vásároljanak vagy terjesszenek. Olyan más sorsjátékokat azonban név szerint is engedélyezett (a tervezett nagy lutrit, a porcelán- és ezüstáru-sorsolásokat), amelyek szintén uralkodói engedélyhez kötöttek voltak, és egyben nyereséget is hajtottak a kincstárnak. A két privilégium között jelentős eltérés mutatkozik mind az időbeli, mind a területi határookban: 1751-ben tíz esztendőre, míg 1762-ben csupán nyolc évre nyerte el Cataldi a jogot (ugyan az első pátenst kilencedik paragrafusára további tíz évre ígérte meg), ekkor azonban a Magyar Királysággal kibővítették a játékterületet. A nyilvánosságra hozott privilégiumban nem szerepelt, mennyi haszna volt a kincstárnak a lottójáték bérbeadásából, ugyanis külön szerződésben szabták meg a bérleti összeget: Cataldi a bérleti jogért az első időszakban évente 130 000 forintot, majd 1762-től ennek dupláját fizette. A második bérleti időszakban megjelent a haszonkulcs is: tiszta bevételének ötödét a kincstárnak utalta át.

⁹⁰ Az 1770-es években már 29-ben maximálták a húzások számát: Andrea Baratta és társaságának privilégiumlevele, 1777. szeptember 13. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1572. Subd. 5. Nr. 431 ex Dezember 1777. 4. §.

⁹¹ Az 1762. évi privilégium tervezete. MNL OL, A 10 (Ins. cam. aul.) 1761/103. 9. pont.

Játékszabályok és nyeremények – legális módon

A *Lotto di Genova* játékos a akár már egyes találattal is nyerhetett (ez volt az úgynevezett határozatlan egyes húzás). A téteknek nem volt meghatározott, állandó összege, hanem a játékos – anyagi lehetőségeinek függvényében – maga szabta meg, hány számot és milyen összegre tesz meg. Így fogadhatott két számra (*ambo*), három számra (*terno*), sőt ezek kombinációjára is, tehát kétszer két számra. Négy (*quaterno*) és öt számra (*quinterno*) kezdetben nem lehetett tétet tenni, csak a kombinációk révén: tehát lehetett egyszerre két számra és külön a három másikra fogadni (sőt akár az öt szám kombinációjaként tíz *ambóra* és tíz *ternóra*). A játékos azt is meghatározhatta, megtett számát hányadikként húzzák ki az öt nyerőszámon belül (határozott egyes húzás). A nyomtatott magyarázatban is megjelentetett nyeréményszorzók értéke természetesen nem a játékosoknak, hanem a lottótársaságnak kedvezett. Ezek az esélyhez mérten mindig alacsonyabban lettek meg szabva, sőt a Habsburg Monarchiában megállapítottak Európa-szerte is a legalacsonyabbnak számítottak. A *terno* nyeréményszorzója csaknem 12 000-szeres lett volna, de ennek csupán negyedét (3000-szeresét) kaphatta kézhez a szerencsés nyertes – Franciaországban például három találat esetén a feltett összeg 5500-szorosát lehetett megnyerni. A Cataldi-féle játéknál a nyomtatott leírás egyes találatkor a feltett összeg tizenkétszeresét, kettes találatnál 225-szörösét, három helyes számnál tehát 3000-szeresét ígérte. Ha valaki a kihúzott számok sorrendjét találta el, nyereménye a tétjének a hatvanszorosa.⁹² Ezek a szorzók 1770-ben már emelt összeggel szerepelnek: határozatlan egyes húzásnál tizennégyszeres, határozott egyes húzásnál 67-szeres, míg az *ambónál* 240-szeres és a *ternónál* 4800-szoros lett a nyeremény összege.⁹³ Mindezek természetesen összeadódtak, ha a játékos több számra, több kombinációban is fogadott. Ha vagyona engedte, bármennyi számot megtehetett. Az egykorúan kiadott magyarázatok és játékleírások részletesen bemutatják ezeket a lehetőségeket, így is érthetőbbé és kíváncsabbá téve a fogadást.

A lottóra a fogadásokat Bécsben, Prágában, majd Pozsonyban, Budán és Kassán lehetett kötni, illetőleg bárhol máshol, ahol lottógyűjtőde (*Lotto-Kollektur*) vagy lottóárus (*Lotterie-Einnehmer*) működött. Bécsben például már az első bérleti időszakban 90 lottógyűjtőde létesült, ebből 40 a belvárosban volt felkereshető.⁹⁴ A gyűjtődék nagy száma és a várható érdeklődés miatt szigorú adminisztráció volt szükséges. A fogadáskor a játékosnak meg kellett neveznie az általa választott számokat és a játék módját, majd készpénzben fizette be a téteket. A begyűjtő iktatta a fogadást, és egy ideiglenes cédulát (*Interims-Schein*) állított ki, amelyen a sorszám

⁹² A lottójáték magyarázata. MNL OL, C 35 (Acta oec.) Lad. A. Fasc. 31. Nr. 3.; N. N., 1943. 45–46.

⁹³ Zollinger a *Wienerisches Diarium*ra alapozva állítja, hogy már a kezdetektől az emelt kvóták szerint számolták a nyeremények összegét: ZOLLINGER, 2003. 139.; *Avertissement*, Bécs, 1762. február 12. *Wienerisches Diarium* 1762. Nr. 13. 1762. február 13. Az 1770. évi privilégiumlevélhez csatolt játékleírásban (amely feltehetően az 1762. évi alapján készült) viszont az alacsonyabb kvótákat és nyereményösszegeket áthúzták, és az emelt összegűeket toldották be, vö.: Andrea Baratta és társaságának privilégiumlevele, 1770. február 22. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1566. Subd. 4. Nr. 131 ex Februar 1770. Ez alapján feltételezhető, hogy 1762-ben és így az első bérleti időszakban még tényleg az alacsonyabb szorzókat alkalmazták. A kérdés tisztázása a további kutatások feladata lesz.

⁹⁴ ZOLLINGER, 2004. 185.

alatt szerepelt(ek) a választott szám(ok), a játék módja, a befizetett összeg, valamint a várható nyereményösszeg is. Ezt az ideiglenes cédulát elküldték a lottókamarához, és személyesen a lottóvállalkozó által kiállított eredeti szelvényre (*Original-Los*) cserélték ki. Csak ezen eredeti szelvény birtokában lehetett ugyanis jelentkezni a húzást követően a nyereményért.

A szerződésben megszabottan a húzás napját röplapon és az újságban előre ki kellett hirdetni, és bárki részt vehetett ezeken a nyilvános helyeken tartott eseményeken.⁹⁵ Ott minden érdeklődő a saját szemével láthatta, amint a négy királyi biztos és a császári-királyi felesketett lottótitkár, valamint a lottókamarától néhány kiküldött személy jelenlétében nyilvánosan felolvasták a 90 sorsjegyet, és ezeket egymás után egy erre előkészített edénybe helyezték, majd jól megkeverték. Az első magyarországi lottóhúzásra a privilégium kibocsátásához képest meglepően későn, 1764. szeptember 12-én került sor.⁹⁶ Ennyi ideig tartott ugyanis, amíg Cataldi kiépítette a hálózatát, és megfelelő személyeket talált a magyarországi lottókamara fiáléiba. A húzás időpontja a pozsonyi országgyűlés idejével esik egybe.⁹⁷ Cataldi ügyes üzletemberként felismerte, hogy az országgyűlés idején az ország fővárosában nagyobb lesz a kereslet a lottószelvényekre, valamint azt is, hogy ennek révén a királyság számos helyéről érkező képviselővel ismertetheti meg az újfajta játékot, így azok később potenciális fogadók lehetnek, de elvihetik a játék hírét a királyság más vidékeire is. A legelső alkalommal sorrendben a 17, 72, 52, 80, 54 számok kerültek kihúzásra, és egy szerencsés nyertes markát 100 arany ütötte hármastalálataért.⁹⁸ Minderről a húzást követően az újságok számoltak be, a bérleti szerződés értelmében ugyanis nyomtatásban is közzé kellett tenni a nyertes számokat. A nyereményt egyébként a húzást követően 24 órával, de legfeljebb hat hónapig lehetett átvenni az eredeti szelvény bemutatása ellenében.⁹⁹ Míg kezdetben Pozsonyban rendeztek csak húzásokat, 1770-ben bezárt a pozsonyi lottókamara, és a hivatalt átköltöztették Budára, valamint Kassára.¹⁰⁰

A lottójáték már a 18. században is betöltött bizonyos szociális funkciót. A sorsolásokon az öt számot egy árva fiú húzta ki a 90 szám közül.¹⁰¹ A számok a Nápolyban

⁹⁵ Laibachban (Ljubljánában) például a tartomány székházának nagytermében. Fogalmazvány a krajnai Landeshauptmannschaftnak, 1772. augusztus 22. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameratele, Fasc. 22. rote Nr. 1567. Subd. 5. Nr. 233 ex August 1772.

⁹⁶ Hirdetés az első pozsonyi lottóhúzásról. *Pressburger Zeitung* 1764. Nr. 12. 1764. augusztus 22.; Híradás a szeptember 12-én megtartott első lottóhúzásról: *Pressburger Zeitung* 1764. Nr. 19. 1764. szeptember 15.

⁹⁷ Hirdetés az első pozsonyi lottóhúzásról. *Pressburger Zeitung* 1764. Nr. 12. 1764. augusztus 22. Hasonló módon felhasználták az 1751. évi pozsonyi országgyűlést egy ezüstárukat kisorsoló *Silberglückshafen* megrendezésére. Előterjesztés, 1751. január 19. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Neue Hofkammer, Kommerz Ungarn, Akten 1494. Nr. 6. fol. 11v.

⁹⁸ *Pressburger Zeitung* 1764. Nr. 19. 1764. szeptember 15.; *Wienerisches Diarium* 1764. Nr. 74. 1764. szeptember 15.

⁹⁹ 1778-tól ezt az időt három hónapra szállították le. „Entwurf oder Plan“ Andrea Baratta és társaságának privilégiumleveléhez, 1777. szeptember 13. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameratele, Fasc. 22. rote Nr. 1572. Subd. 5. Nr. 431 ex Dezember 1777.

¹⁰⁰ Mária Terézia rendelete, Bécs, 1770. augusztus 6. MNL OL, A 57 (Libri regii) 48. köt., 460–461.; ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameratele, Fasc. 22. rote Nr. 1566. Subd. 8. Nr. 118 ex Juli 1770., Nr. 72 ex August 1770.

¹⁰¹ Hasonló módon két-két árva húzta ki a nagy lutri szelvényeit, akik fejenként 50 forintot és új ruházatot kaptak. EDEL, 1975. 157.

bevezetett szokás szerint itt is egy-egy árva lány nevét is viselték, és akinek kihúzták a nevét, annak a lottótársaság 30 forint hozománypénzt fizetett.¹⁰² Ezen a gyakorlaton változtatott egy 1778. évi rendelet, amely megszüntette a hozományadás intézményét. A lottótársaság ehelyett szabott összeggel, évi 12 000 forinttal támogatta a Habsburg Monarchia kegyes alapítványai közül az árva-, szegény- és dolgházakat; a pozsonyi és a nagyszebeni árvaház ebből például 1200-1200 forinttal részesedett.¹⁰³

Új vállalkozók, új feltételek

1770-től újabb (bár Bécsben nem ismeretlen) szereplők léptek színre. Aurelio Mansi (Manzi) lucai diplomata (1722–1794) és a mögötte álló, tőkét biztosító tehetős főnemesek és polgárok is licitáltak a *Lotto di Genova* jogáért négy másik vállalkozó ellenében.¹⁰⁴ Ez az Andrea Baratta ügyvezetésével működő társaság február 24-én kapott jogot nyolc évre a lutri húzásainak megrendezésére¹⁰⁵ évi 400 000 aranyforint bérleti összegért és a bevétel negyedéért (120 000 forintig, azon felül a feléért).¹⁰⁶ Monopolhelyzetüket kihasználva 1778. január 23-án ismét elnyerték a privilégiumot. Ebben a bérleti időszakban már megemelt összeget: 425 000 aranyforintot és a bevétel 4/5-ét kérte tőlük a kincstár.¹⁰⁷ Míg a kaució összege 1770-ben még csupán 300 000 forint volt, 1778-ban már jelentősen megnőtt: 500 000 forintot fizettek be a bécsi városi bankhoz.¹⁰⁸ Felvetődik a kérdés: érdemes volt csupán a bevétel ötödrészeért üzemeltetni a lottójátékot? Minden bizonnyal. A lottójáték feltehetően tisztas hasznot hozhatott a vállalkozónak. A megszabott részesedésen túli bevétel az ő tiszta nyeresége maradt – Cataldi is jelentős összegeket tehetett zsebre az évek során. Első bérleti időszakának tíz évében 7 638 626 aranyforint volt a teljes bevétele, amelyből 686 999 aranyforint maradt nyereséggént a kiadásokat (nyereményösszegek és működtetési költségek), valamint a bérleti összeget levonva. Ehhez még hozzászámíthatjuk a lottóvállalkozóként neki járó 12 000 forintban megszabott évi díjazását, valamint a tiszta nyereségből kiutalt 10 százalékos részesedését.¹⁰⁹ A Mansi–Baratta társaság tagjai is hatalmas összegekkel növelhették vagyonukat:

¹⁰² Példa az „Árva lányok listája”-ra, 1771. február: MNL OL, E 303 (Landes-Adm. in Temesvár) II. sorozat. Fasc. 130.

¹⁰³ Az Udvari Kamara fogalmazványa az Universal Kameralezahlamtnak, 1778. február 5. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1573. Subd. 5. Nr. 183 ex Februar 1778.

¹⁰⁴ Az Udvari Kamara előterjesztése, 1769. augusztus 31. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1565. Subd. 4. Nr. 77 ex September 1769.

¹⁰⁵ Andrea Baratta és társaságának privilégiumlevele, 1770. február 22. MNL OL, A 10 (Ins. cam. aul.) 1770/38.; ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1566. Subd. 4. Nr. 131 ex Februar 1770.

¹⁰⁶ SIEGHART, 1899. 117.; BAUER, 1997a. 44.

¹⁰⁷ Andrea Baratta és társaságának privilégiumlevele, 1777. szeptember 13. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1572. Subd. 5. Nr. 431 ex Dezember 1777. 12–13. §. A privilégium közzététele: *Pressburger Zeitung* 1778. Nr. 20–23. 1778. március 11., 14., 18., 21.; SIEGHART, 1899. 126.; N. N., 1943. 39.

¹⁰⁸ A Mansi–Baratta társaság privilégiumlevelének fogalmazványa a körrendelethez, 1778. február 6. MNL OL, C 35 (Acta oec.) Idealia Nr. 16.

¹⁰⁹ SIEGHART, 1899. 111.

1770 és 1778 között jövedelmük 870 790 aranyforint volt, míg az államnak 3 577 468 aranyforint részesedést fizettek be, vagyis havonta kb. 37 000 forintot!¹¹⁰ Tegyük hozzá, hogy ez csak töredékrésze volt annak a bevételnek, ami évente ennek a társaságnak a hasznát képezte. Ők rendezték ugyanis a Habsburg Monarchia legtöbb tartományában a lottó, sőt a nagy lutri húzásait. Ez a társaság működtette 1772 és 1779 között Württemberg hercegségben, majd 1780-tól Hessen-Darmstadtban is a lottót, 1785 és 1792 között pedig Osztrák Németalföldön mind a kis, mind a nagy lutrit.¹¹¹

A bevételek nagyságát látva nem meglepő, hogy a privilégiumok idejének lejártával II. József – miután kikérte tanácsadóinak véleményét – nem adta ismét bérbe az üzemeltetést, hanem élve jogával, 1787. november 1-jével állami kezelésbe vette a lottójátékokat. E célra Bécsben császári-királyi lottóigazgatóságot (*Kaiserlich-königliche Lottodirection*) állított fel, vagyis a lottó teljes bevétele közvetlenül a kincstárba futott be (ellenben jelentős bérleti összegtől esett el, sőt az alkalmazottakat is az államnak kellett fizetnie).¹¹² Az 1787. október 21-én kiadott körrendelet a játék változatlan működtetéséről szól. A játékosok szinte észre sem vehették az üzemeltető változását, mivel a szabályok mellett átvették a teljes apparátust is, a tizenegy lottóhivatalból aligazgatóságokat felállítva. Mindössze annyi volt észlelhető, hogy az eredeti játékszervevényeket, amelyeket a játékos a befizetett összegért cserébe a lottószervevénygyűjtő által kiállított ideiglenes jegyek helyett kapott kézhez, az új lottóigazgatóság állította ki. Továbbra is tiltott maradt minden más lottójáték, különösen a külföldiek. Itt már állandó összegű (50 forintnyi) büntetést is kiszabtak arra, aki begyűjtötte, kiosztotta vagy megvásárolta ezeket a lottószervevényeket. A lottó állami kézbe vétele nem volt egyedülálló Európában, tehát nem jelenthetjük ki, hogy itt II. József egyik újabb, egyedi, államosító, centralizáló lépéséről van szó. Bajorországban ugyanis már 1775-től, Franciaországban 1776-tól, míg Poroszországban (a rövid kezdeti állami fellépéstől eltekintve) harminc év működés után 1794-től szintén az állam rendezte a lottósorsolásokat.¹¹³ Brüsszelben 1761-ben állami kezelésben indult meg a játék, majd rövid bérleti periódus után (1785 és 1792 között) visszavette az állam az irányítást. Ez volt a tendencia máshol is: 1770 és 1801 között tizenhat európai államban tíz lottó került állami irányítás alá, és így a játék bevételeinek teljes összege is az államkasszákbába.¹¹⁴

A monarchia peremén: Erdély és a Temesi Bánság

Már a magyarországi játék bevezetésekor felvetődött, hogy az erdélyi alattvalókkal is meg kellene ismertetni ezt a szerencsejátékot. 1764-ben azonban az Udvari Kamara szakértői még úgy vélték, valószínűleg nem lenne elég pénzügyi fedezet a tartományban ahhoz, hogy a lakosok megvegyék valamennyi sorsjegyet egy osztályosorsójátékban. A számlottó bevezetésénél pedig az jelentett hátrányt, hogy Erdélyben

¹¹⁰ SIEGHART, 1899. 116.; BAUER, 2002. 68–69.

¹¹¹ ZOLLINGER, 2003. 144.; ZOLLINGER, 2010. 23–24.

¹¹² II. József rendelete, 1787. október 21. MNL OL, A 39 (Acta gen.) 1787/13790.

¹¹³ Vö.: PAUL, 1978., különösen: 7–28., 69–82.

¹¹⁴ ZOLLINGER, 2003. 145.; ZOLLINGER, 2010. 30–31.

kevés volt a város, vagyis a nagyszámú lakossal bíró település, ahol kereslet lehetett volna rá.¹¹⁵ Az Erdélyi Nagyfejedelemségben és a Temesi Bánságban végül 1770-ben vezették be a *Lotto di Genovát*. Meglepő módon sem a már háttérbe szorított Cataldi, sem az európai játékszintéren egyre befolyásosabbá váló Mansi-Baratta társaság nem jutott szóhoz: a privilégiumot egy bizonyos Johann Spiess és társasága kapta.¹¹⁶ Úgy tűnik, Spiessnek többszöri próbálkozása ellenére sem sikerült előteremtenie a privilégiumban (amúgy igen alacsonyra, 40 000 forintra) megszabott és az Universal Kameralzahlamthoz befizetendő kaució összegét, tőle Johann von Fuchs, a bécsi császári-királyi kereskedelmi lerakat felügyelője (*Niederlagsverwalter*) vásárolta meg a jogot.¹¹⁷ Fuchs még szinte el sem kezdte a játék megszervezését, amikor váratlanul elhunyt, és ekkor Nicolaus Damiani és társasága vette át a játék rendezési jogát, egészen Damiani 1778. február 20-án bekövetkezett haláláig.¹¹⁸

A privilégium kiállításánál ezúttal eltértek a máshol bevett gyakorlat alkalmazásától: Erdélyben (a javadalmak és a költségek levonása után) a nyereségből egy rész került a kincstárba, egy részt a Maros és az Olt hajózhatóvá tételére, valamint az elhanyagolt országutak járhatóvá tételére kellett fordítani. A harmadik rész, csakúgy, mint a Mansi-Baratta társaságnál, a bérlők zsebébe vándorolt.¹¹⁹ Lottóhivatalt és -gyűjtődét kezdetben Nagyszébenben és Temesvárott állítottak fel, majd 1773-tól már Kolozsvárott is működött külön fiók.¹²⁰ A bécsi központtól való távolság miatt külön figyelemmel voltak arra, hogy olyan császári-királyi alkalmazottat bízzanak meg a működés felügyeletével, aki jártas a játék szabályaiban és üzemeltetésében. A Nagyszébenbe kinevezett Philibert Anseldo már tapasztalt, „bejárattott” alkalmazottnak számított: még 1752-ben érkezett Firenzéből Cataldival, és tíz esztendőn keresztül dolgozott Bécsben könyvelőként a lottótársaságnál. Amikor elindult a játék a Magyar Királyságban, akkor ő lett a budai (majd az országgyűlés idejére a pozsonyi) fiók vezetője, így már nyolc éve szolgált Magyarországon.¹²¹ Választása, mint császári-királyi biztos, mindenképpen indokolt és helyes volt.

Ebben az új játékban kezdetben nem sokan próbálták ki a szerencséjüket, inkább csak a szászok és a helyben állomásozó itáliai tisztek. Ennek egyik oka minden-

¹¹⁵ ÖStA, AVAFHKA, HKA, Neue Hofkammer, Kommerz Ungarn, Akten 1494. Nr. 6.

¹¹⁶ Spiess és társasága pátense, 1771. február 5. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameral, Fasc. 22. rote Nr. 1567. Subd. 7. Nr. 66 ex Februar 1771.

¹¹⁷ Spiess lemondó nyilatkozata, 1771. május 27. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameral, Fasc. 22. rote Nr. 1567. Subd. 7. Nr. 29 ex Juni 1771.

¹¹⁸ Az Udvari Kamara fogalmazványa Anseldónak, valamint a Cseh-Osztrák és az Erdélyi Udvari Kancelláriának a lottójáték igazgatósági posztjáról, 1772. augusztus 8. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameral, Fasc. 22. rote Nr. 1567. Subd. 7. Nr. 73 ex August 1772.; ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameral, Fasc. 22. rote Nr. 1573. Subd. 8. Nr. 53 ex März 1778. 1778. március 5. Damiani feltehetően talán éppen annak a milánói társaságnak volt a vezetője, amelyik 1756-ban néhány évre átvette Catalditól a lottó megrendezését a cseh-osztrák tartományokban. SIEGHART, 1899. 109.; N. N., 1943. 38.

¹¹⁹ Az Udvari Kamara fogalmazványa, Bécs, 1770. július 24. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameral, Fasc. 22. rote Nr. 1566. Subd. 8. Nr. 110 ex Juli 1770.

¹²⁰ Damiani levele, Nagyszében, 1772. november 14.; és fogalmazvány az Erdélyi Kincstartóságnak, 1772. december 5. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameral, Fasc. 22. rote Nr. 1567. Subd. 7. Nr. 19 ex Dezember 1772.

¹²¹ Ludwig von Zinzendorf felterjesztése, 1770. október 26.; és az Udvari Kamara fogalmazványa az alkalmazottakról, 1770. november 27. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameral, Fasc. 22. rote Nr. 1566. Subd. 8. Nr. 37 ex November 1770.

képpen anyagi természetű lehet, a másik a játék ismeretlenségében keresendő. Damiani társasága ezért például román nyelvű leírás révén igyekezett elérni, hogy szélesebb körben legyen ismert a játék, vagy éppen a kolozsvári fiók felállításával tette elérhetőbbé a fogadásokat a messzebb lakók számára.¹²² A csaknem nyolc évig önállóan működő erdélyi és bánági lottónak Damiani elhunytá jelentette a végét. A játék rendezése ezután átkerült a számos európai érdekeltséggel rendelkező Mansi-Baratta társaság kezébe.

Nyeremények – illegális módon

A játékszenvedély természetszerűleg többeken is úrrá lett: az 1760-as évektől egyre nagyobb teret nyerő lottójátékok miatt a csőd veszélye és az eladósodottak száma nőttön-nőtt, bár tegyük hozzá, igazán kirívó esetekkel mindeddig nem találkoztunk. Európa több államában mégis betiltották a lottójátékot, ellenzői pedig röplapokon vagy akár bővebb terjedelemben, könyvekben keltek ki a hazárdjáték ellen. Úgy vélték, ez a játék erkölcsstelen módon gazdasági csődbe dönti a játékosokat, és „nem nemes dolog az, ha a nép gyengeségéből uzsorát szednek”.¹²³

Az ügyeskedők a csillagok állásából, kártyavetéssel vagy álomfejtéssel próbálták a hiszékenyeknek megjósolni a „biztosan nyerő számokat”, természetesen jó áron. Megbízható könyveket hirdettek maguk a folyóiratok is, így a *Pressburger Zeitung* 1768-ban *Das große egyptische Traumbuch, oder das wahre Mittel für Spiellustige, aus der Lotterie zu gewinnen* című olaszból fordított könyv megvásárlásának lehetőségéről adott hírt.¹²⁴ E kötet több ezer álomkép megfejtését tartalmazta, mindegyikükhöz egy-egy számot rendelve. A segédkönyv alapján a játékosok megállapíthatták álmaik számértékét, amelyekre azután fogadhattak a lottógyűjtődékekben. Az álomfejtő könyvek kiadása, úgy tűnik, a kereslet miatt nagy üzlet lehetett, mert még a 19. században is több változattal és fordítással találkozunk.¹²⁵ A babonások szinte zarándoklatot tettek szerencsehozónak számító helyekre, például a bécsi erdőben található Agnesbrünnl patakhöz, hogy ott megmoshassák a szemüket (így meglátva a biztosan nyerő számokat), vagy kavicsot gyűjthessenek a medréből (amely az álomlátást segítette).¹²⁶

A lottójáték, bármennyire is igyekeztek államilag ügyelni a húzások tisztaságára, vonzotta a nyerészkedőket. 1768-ban Itáliában a csalafinta játékosok mesterien próbáltak túljárni a lottótársaság eszén: a Nápolyban kihúzott számokat fényjelekkel megüzenték Rómába, ahol fogadtak rájuk – a nyeremények kifizetése csaknem csődbe döntötte a lottóvállalkozót. Legkevesebb 36 órába telt ugyanis, amíg Rómába futárral eljuttatták a Nápolyban kihúzott számokat. Ezt használta ki állítólag egyidejűleg egy római és egy nápolyi társaság is: a két város közötti magas hegyekre őrt állítva tüzeket gyújtottak, és rakétajelekkel adták egymásnak tovább a kihúzott

¹²² Anseldo levele, Nagyszében, 1772. április 4. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameralé, Fasc. 22. rote Nr. 1567. Subd. 7. Nr. 287 ex Mai 1772.

¹²³ HILARION, 1785. 198.

¹²⁴ *Pressburger Zeitung* 1768. Nr. 80. 1768. október 1.

¹²⁵ Például: N. N., 1833.; N. N., 1836.; N. N., 1837.; N. N., [183?]; N. N., 1843.; N. N., 1853. További külföldi példák: OBERLECHNER, 2002. 192–199.

¹²⁶ OBERLECHNER, 2002. 192.

számokat. Mindez csupán egy órát vett igénybe. A csalás úgy derült ki, hogy túl sok beavatottra volt szükség a cselszövés végrehajtásához, és egyiküknek eljárt a szája. Mégis 25 000 scudora volt tehető, amit addig nyerhettek a fogadásokkal, amíg le nem állították a jelzéseket, és el nem fogták a tetteseket.¹²⁷

Az erdélyi és bánági lottótársaságnál egy még ennél is egyszerűbb cselhez folyamodott 1772-ben a temesvári Michael Jovanovicz. A kézműves a lottótisztek hanyagságát használta ki, és egészen egyszerű módon jutott busás, 28 000 forintot meghaladó nyereseményhez. Miután ugyanis részt vett az augusztus 24-i nagyszombeni számhúzáson, egyszerűen visszaült a Temesvárra tartó postajáratra, majd Lugoson átszállt egy külön odarendelt kocsira. Így hamar odaért a bánági fővárosba, ahol megtette a nyertes számokat, sőt mi több, további személyeket is rávett erre.¹²⁸ Mindez hasonló okból volt lehetséges, mint négy évvel korábban Itáliában: a távolság miatt még nem zárták be a fogadóirodát, és ilyen cselre senki nem gondolt. A vizsgálat hosszú ideig elhúzódott, de meg kell állapítanunk: a veszteséget a lottótársaságnak kellett elkönyvelnie hivatalnokainak gondatlansága miatt, még akkor is, ha a korabeli közlekedési viszonyok miatt biztosan keveseknek jutott volna eszébe ily módon meggazdagodni.¹²⁹ De nem csak a játékosok, maguk a lottótársaságok alkalmazottjai is megpróbálták ügyeskedni. A kolozsvári fiók igazgatója egészen egyszerűen zsebre tette a kasszában őrzött befizetett összeget, és „meglépett” vele.¹³⁰ Fontos, bizalmi állásba kerültek azok a lottótisztek és postalegények, akik a helyszínen a befizetéseket intézték, könnyvelték, és szállították a pénzt és a szelvényeket. 1772-ben komoly büntetés és végül elbocsátás várt Anton Joseph Bartouskára, a Temesi Bánág lottóigazgatóságának titkárára, mert átengedte a rábízott kulcsot a lottókamara korábbi vezetője kénye-kedvének, aki ily módon hozzáférhetett az elzárt eredeti lottólistákhoz, és meghamisította azokat.¹³¹ Ezek az esetek, amelyek az örökös tartományokban megtörténnel együtt időnként jócskán megrövidíthették a lottótársaságot, mind hozzájárultak ahhoz, hogy amikor 1787-ben a lottójátékot állami igazgatásba vették, a kinevezett alkalmazottaknak besorolásukhoz mérten kauciót kellett letenniük – ezzel biztosítva az esetleges hűtlen kezelésből fakadó károk pénzügyi fedezetét.¹³²

A biztos jövedelem reményével kecsgettette a játék a soproni Rasp házaspárt is. Johann Georg Rasp foglalkozása lottóárus volt (*Lotterie-Einnehmer*), de mivel a soproni játék nem lett nyereséges, Rasp is eladósodott: tetemes summát, 1078 forintot követeltek rajta. 1774-ben már hitelezői kezére jutott a tíz évvel korábban megvett háza, a következő évben pedig el is adták.¹³³ Hitelügye viszont még éveken át napi-
renden volt, a fellebbezések folytán felkerült a Hétszemélyes Tábla elé is.¹³⁴

¹²⁷ *Pressburger Zeitung* 1768. Nr. 75. 1768. szeptember 14.

¹²⁸ Az Udvari Kamara fogalmazványa Anselciónak, 1772. szeptember 26. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1567. Subd. 7. Nr. 203 ex September 1772.

¹²⁹ A vizsgálat jegyzőkönyve: MNL OL, E 303 (Landes-Adm. in Temesvár) II. sorozat. Fasc. 130.

¹³⁰ Anseldo levele, Nagyszomben, 1777. november 8. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1572. Subd. 8. Nr. 292 ex November 1777.

¹³¹ Az Udvari Kamara fogalmazványa a Temesvári Kamarai Adminisztrációnak, 1772. november 21. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1567. Subd. 7. Nr. 148 ex November 1772.

¹³² Például: ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1581. Subd. 3. Nr. 67 ex Juli 1788.

¹³³ Fogalmazvány a Magyar Királyi Udvari Kancelláriának, 1774. július 2. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote Nr. 1569. Subd. 6. Nr. 20 ex Juli 1774. Vö.: CSATKAL, 1957. 308.

¹³⁴ Még 1781-ben is történni róla említés: ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kamerale, Fasc. 22. rote

Ahogy az előzőekben bemutattuk, a 18. század derekán a legtöbb európai országban lehetett lottót játszani. Felvetődhet a kérdés, vajon miért nem próbálkoztak egykorúan egy-egy külföldi sorsjátékban? Jó példa erre Salzburg esete, amelynek lakói az érsekség földrajzi fekvésénél fogva szerencsés helyzetben voltak, hiszen körül voltak véve olyan tartományokkal és városokkal, amelyek mindegyikében működött lottótársaság. Az alattvalók 1771-ig mindegyikben szabadon fogadhattak, sőt a külföldi lottótársaságok felbérelhették a hivatalnokokat, hogy árusítsák és gyűjtsék össze a téteket. 1770-ben tört ki a botrány az érseki kamara kancellistája ügyében, aki ugyan átvette a würzburgi lottójátékra fogadók tétjeit, de nem továbbította a központba. Ez végül oda vezetett, hogy Salzburg is ahhoz a megoldáshoz folyamodott, mint annyi más európai állam: alapvetően megtiltotta, hogy alattvalói külföldi érdekeltségű lottójátékban vegyenek részt, továbbá törvénybe ütköző cselekedetnek számított a szerencsesorsjegyek vásárlása, forgalmazása, terjesztése és beváltása is.¹³⁵ Az időpont elég későinek tűnik, főként, ha megvizsgáljuk, hogy a többi európai lottóprivilegium már kezdettől fogva tartalmazta ezt a kitételel. Ez a pont ugyanis nem csupán a „hazai” lottótársaság támogatását szolgálta, hanem – igazi merkantilista-kameralista szemléletmód értelmében – azt is hivatott volt megakadályozni, hogy az ország lakosai pénzüket máshova fizessék be tétként, és így az esetleges nyereményhányaddal megrövidítsék az államkasszát (és a lottótársaságot). Az ilyen „tilosban” játszókat persze nem volt könnyű felderíteni, hiszen általában megbízottak révén vagy levélben intézték a fogadásokat. Őket legtöbbször feljelentők leplezték le, és tettük büntetőpért vont maga után.¹³⁶

Az 1813. évi szabályozás

Az állami irányítás ellenére a játékosok jó része nem az előírásoknak megfelelően fogadott (vagy fogadhatott) kiválasztott számaira, így sokan eleshettek jogos nyereményüktől. A legfőbb panasz az ügykezelés nehézségére vonatkozott, mivel időnként elfogyott az eredeti sorsjegy, vagy sokan a lottóárusoktól kézhez kapott ideiglenes szelvényvel (*Interims-Schein*) kívántak játszani, és nem vették át a tétéről kiállított eredeti sorsjegyet (*Original-Billet*). Gyakran maga a lottógyűjtőde alkalmazottja töltötte ki hibásan a szelvényt, vagy akár szándékosan visszatartotta az eredeti sorsjegyet (és így ő vehette át az esetleges nyereményt).¹³⁷ Ezekon a visszáságokon 1813-ban változtattak, amikor a március 13-án kiadott pápens egységesen szabályozta a *Lotto di Genova* játékot szerte a monarchiában.¹³⁸ Továbbra is érvényben maradt a négyféle játéktípus, és a tétek szorzói sem változtak (1–2. §). Viszont az újabb megkötés szerint a minimális tét három krajcár lehetett (3. §). A rendelet legtöbb

Nr. 1576. Subd. 8. Nr. 381 ex Mai 1781.

¹³⁵ BAUER, 1997b. 194–195. További egyedi tiltás a szász Hildburghausen (III. Ernst Friedrich) herceg által alapított számlottóról (amely egy árvaház megsegítését tűzte ki célul), 1780. augusztus 21.: MNL OL, C 23 (Imp. circ.) II. sorozat, Nr. 158.

¹³⁶ Feljelentési ügy az idegen lottózókban játszókkal ellen. ÖStA, AVAFHKA, HKA, Öst. Kameralé, Fasc. 22. rote Nr. 1574. Subd. 8. Nr. 337 ex Juli 1779.

¹³⁷ Vö.: SCHMID, 2008. 44.

¹³⁸ Az 1813. évi állami szabályozás körrendelete, 1813. március 13. MNL OL, A 39 (Acta gen.) 1813/5503. Magyar nyelvű szövege megjelent: N. N., 1943. 413–420.

paragrafusa a befizetések mikéntjét, a fogadások jegyzőkönyvezését, az újonnan bevezetett ellenjegyek (*Gegenschein*, reskontó) és betétjegyek (*Einlagsschein*) kinézetét, valamint a kifizetéseket szabályozta (4–17. §). Feltehetően a korábbi helytelen gyakorlat miatt kerültek be konkrét példák egyes iktatási hibákról és ezek kiküszöböléséről (18–20. §). I. Ferenc rendelete is birodalomszerte biztosította a monopolhelyzetet a lottónak, mivel elődeihez hasonlóan megtiltotta a külföldi lottójátékban való részvételt vagy érdekeltséget (24–26. §), az engedély nélküli árusorsolásokat, a szerencsevedreket, továbbá név szerint tiltotta a húzások általi hazárdjátékokat: a tombolát, a *biribist* és a lottóhoz hasonló sorsjátékokat (27–30. §). Magyarországon végül az 1897. évi VII. törvénycikk szüntette meg a „számsorsjátékot”, helyére a sokkal veszélytelenebbnek (és nagyobb hasznot hajtónak) tartott osztálysorsjáték lépett. Az ötöslottót 1956-ban vezették be ismét, de ezúttal más szabályokkal, és kezdetben a pénznyereménynél túlsúlyos tárgynyereményeket is meghirdettek. Az 1813. évi rendelet értelmében a számlottó azonban Ausztriában továbbra is érvényben maradt, és kis változtatásokkal 261 éve máig töretlenül népszerű.

Felhasznált irodalom és rövidítések

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A 10 (Ins. cam. aul.)	Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, <i>Insinuata camerae aulicae</i> (A 10).
A 35 (Conc. exp.)	Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, <i>Conceptus expeditionum</i> (A 35).
A 39 (Acta gen.)	Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, <i>Acta generalia</i> (A 39).
A 57 (Libri regii)	Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, <i>Libri regii</i> (A 57).
C 23 (Imp. circ.)	Helytartótanácsi Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács regisztratórája, <i>Impressa circularia</i> (C 23).
C 35 (Acta oec.)	Helytartótanácsi Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács regisztratórája, <i>Acta oeconomica</i> (C 35).
E 303 (Landes-Adm. in Temesvár)	Magyar kincstári levéltárak, Bánsági kamarai szervek, <i>Landes-Administration in dem Banat Temesvár</i> (E 303).
F 46 (Ált. iratok)	Erdélyi országos kormányhatóságok levéltárai, <i>Gubernium Transylvanicum levéltára, Gubernium transylvanicum (in politicis), Általános iratok</i> (F 46).

ÖStA

Österreichisches Staatsarchiv

AVAFHKA, HKA	Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv.
HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv.

ADDOR

1993	ADDOR, Philippe: „Chance”. Reine Glücksspiele. Zur Systematik der Hasardspiele anlässlich der Ausstellung im Schweizerischen Spiel-Museum. In: <i>Glück und Spiel – glücklich durch Spiele?</i> Hrsg.: BAUER, Günther G. München–Salzburg, Katzbachler, 1993. (<i>Homo ludens</i> , 3.) 77–87.
------	---

BAUER

- 1997a BAUER, Günther G.: „6 aus 45“. Das Österreichische Lotto von 1751–1876. In: *Lotto und Lotterie*. Hrsg.: BAUER, Günther G. München–Salzburg, Katzbichler, 1997. (*Homo ludens*, 7.) 21–68.
- 1997b BAUER, Günther G.: Spiele Mozart Lotto und Lotterie?. In: *Lotto und Lotterie*. Hrsg.: BAUER, Günther G. München–Salzburg, Katzbichler, 1997. (*Homo ludens*, 7.) 183–221.
- 2002 BAUER, Günther G.: Das Österreichische Zahlenlotto, 1752–2002. In: *Dem Glück auf der Spur. 250 Jahre Österreichisches Zahlenlotto. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien 11. April bis 26. Mai 2002*. (Kiállítási katalógus: Wien: Historisches Museum der Stadt Wien. Salzburg: Institut für Spielforschung und Spielpädagogik der Universität Mozarteum.) Hrsg.: OBERLECHNER, Manfred. Wien, Eigenverlag der Museen der Stadt Wien, 2002. 60–83.

BEVILAQUA-BORSODY-MAZSÁRY

- 1935 BEVILAQUA-BORSODY Béla – MAZSÁRY Béla: *Pest-budai kávéházak. Kávé és kávésmesterség, 1535–1935. Művelődéstörténeti tanulmány*. 1–2. köt. Budapest, Athenaeum, 1935.

CASANOVA

- 1999–2000 CASANOVA, Giacomo: *Casanova emlékiratai*. 1–2. köt. Ford.: Szerb Antal – Kovács Ilona – Szeredás András. Budapest, Atlantisz, 1999–2000.

CÁSAR

- 1810 CÁSAR, Julius: *Spielalmanach für Karten-, Schach-, Bret-, Biliard-, Kegel-, und Ball-Spiele zum Selbstunterrichte*. Verbessert und vermehrt von ABENSTEIN, G. W. [FLITTNER, Christian Gottfried]. Berlin, Gottfried Hayn, 1810.

CSATKAI

- 1957 CSATKAI Endre: Nem száz, hanem majdnem kétszázéves Sopronban a Lottó. *Soproni Szemle*, 11. (1957) 3–4. sz. 308–309.

CSUKOVITS

- 1993 CSUKOVITS Enikő: *Királyi gyermekek, gyermek királyok*. Budapest, Móra, 1993.

EDEL

- 1975 EDEL, Klaus: *Karl Abraham Wetzlar Freiherr von Plankenstern, 1715(16)–1799*. Wien, Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1975. (*Dissertationen der Universität Wien*, 125.)

ENDREI-ZOLNAY

- 1986 ENDREI Walter – ZOLNAY László: *Társasjáték és szórakozás a régi Európában*. Budapest, Corvina, 1986.

GRAUS

- 2005 GRAUS, Igor: A polgár szabad ideje. In: *Pozsonytól Bártfűig. Városok a 13–17. században*. Szerk.: CSUKOVITS Enikő – LENGYEL Tünde. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005. (*Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, 35.) 341–354.

HILARION

- 1785 HILARION, Pater [RICHTER, Joseph]: *Bildergalerie weltlicher Misbräuche, ein Gegenstück zur Bildergalerie katholischer und klösterlicher Misbräuche*. Wien, k. n., 1785.

HIRSCHFELDER

- 2001 HIRSCHFELDER, Gunther: Wirtshäuser, Cafés und Hotels. Brennpunkte und Schauplätze städtischer Volkskultur im 18. Jahrhundert. In: *Städtische Volkskultur im 18. Jahrhundert*. Hrsg.: MUHRMANN, Ruth-Elisabeth. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2001. (*Städteforschung A.*, 51.) 83–98.

HUYN

- 1788 HUYN, P. N.: *La Théorie des jeux de hasard, ou analyse du Krabs, du Passe-dix, de la Roulette, du Trente & Quarante, du Pharaon, du Biribi & du Lotto*. H. n., k. n., 1788.

KHEVENHÜLLER-METSCH-SCHLITZER

- 1911 KHEVENHÜLLER-METSCH, Rudolf Graf – SCHLITZER, Hanns: *Aus der Zeit Marias Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch*. 1756–1757. Bd. 4. Wien-Leipzig, Holzhausen–Engelmann, 1911.
- 1914 KHEVENHÜLLER-METSCH, Rudolf Graf – SCHLITZER, Hanns: *Aus der Zeit Marias Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch*. 1758–1759. Bd. 5. Wien-Leipzig, Holzhausen–Engelmann, 1914.
- 1917 KHEVENHÜLLER-METSCH, Rudolf Graf – SCHLITZER, Hanns: *Aus der Zeit Marias Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch*. 1764–1767. Bd. 6. Wien-Leipzig, Holzhausen–Engelmann, 1917.

KÖGER

- 2008 KÖGER, Annette: *Spielkarten und Glücksspiel*. In: *Volles Risiko! Glücksspiel von der Antike bis heute*. (Kiállítási katalógus: Karlsruhe: Badisches Landesmuseum Karlsruhe.) Hrg.: NÄTHER, Ulrike. [Karlsruhe], DRW-Verlag–Weibrenner–Braun, 2008. (Volkskundliche Veröffentlichungen des Badischen Landesmuseums Karlsruhe, 9.) 62–67.

[KROPATSCHEK]

- 1785–86 *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung. Enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1784*. Hrg.: [KROPATSCHEK, Joseph]. Bd. 1–8. Wien, Johann Georg Moesle, 1785–1786.
- 1786 *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als eine Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Jo-sephs des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung*. Hrg.: [KROPATSCHEK, Joseph]. Bd. 1–8. Wien, Johann Georg Moesle, 1786.

N. N.

- 1755 N. N.: *Palamedes redivivus, Das ist Nothwendiger Unterricht, wie heutiges Tages gebräuchliche Spiele, als das Stein-oder Schach-spiel, das Piquet-, Hoick-, Thurn- und L'Ombre-Spiel... recht und wohl zu spielen...* Leipzig, Johann Gottfried Dyck, 1755.
- 1833 N. N.: *Neues ausführlich und vermehrtes egyptisches Traumbuch, vom J. 1231, nebst Auslegungen mit beigesetzten Nummern, um sein Glück auch in der Lotterie zu probiren*. Kronstadt, Schobeln'sche Buchdruckerey, 1833.
- 1836 N. N.: *Neues ausführlich und vermehrtes egyptisches Traumbuch, vom J. 1231, nebst Auslegungen mit beigesetzten Nummern, um sein Glück auch in der Lotterie zu probiren*. Ofen, Gyurian–Bagó, 1836.
- 1837 N. N.: *Der auf verschiedene Arten theils in Träumen, theils in Rechnungen... sein Glück suchende... Lotterie-Spieler. Aus dem Welschen... übersetzt von drey Liebhabern des Lotto-Spiels*. Ofen, Gyurian–Bagó, 1837.
- [183?] N. N.: *Das wahre egyptische Traumbuch von Anno 1231, nebst Auslegungen mit beigesetzten Nummern, um sein Glück auch in der Lotterie zu probiren*. Pest, Trattner, [183?].
- 1843 N. N.: *Neues ausführlich und vermehrtes egyptisches Traumbuch, vom J. 1231, nebst Auslegungen mit beigesetzten Nummern, um sein Glück auch in der Lotterie zu probiren*. Pressburg, Phil. Korn, 1843.
- 1853 N. N.: *Neues ausführlich und vermehrtes egyptisches Traumbuch, vom J. 1231, nebst Auslegungen mit beigesetzten Nummern, um sein Glück auch in der Lotterie zu probiren*. Ofen, M. Bagó, 1853.
- 1943 N. N.: *A sorsjáték története*. Budapest, „Hermes“ Magyar Általános Váltóúzet Rt., 1943.

NÄTHER

- 2008a NÄTHER, Ulrike: „Das große Loß“ - Lotterie und Zahlenlotto. In: *Volles Risiko! Glücksspiel von der Antike bis heute*. (Kiállítási katalógus: Karlsruhe: Badisches Landesmuseum Karlsruhe.) Hrsg.: NÄTHER, Ulrike. [Karlsruhe], DRW-Verlag-Weibrenner-Braun, 2008. (*Volkskundliche Veröffentlichungen des Badischen Landesmuseums Karlsruhe*, 9.) 99-105.
- 2008b *Volles Risiko! Glücksspiel von der Antike bis heute*. (Kiállítási katalógus: Karlsruhe: Badisches Landesmuseum Karlsruhe.) Hrsg.: NÄTHER, Ulrike. [Karlsruhe], DRW-Verlag-Weibrenner-Braun, 2008. (*Volkskundliche Veröffentlichungen des Badischen Landesmuseums Karlsruhe*, 9.)

OBERLECHNER

- 2002 *Dem Glück auf der Spur. 250 Jahre Österreichisches Zahlenlotto. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien 11. April bis 26. Mai 2002*. (Kiállítási katalógus: Wien: Historisches Museum der Stadt Wien. Salzburg: Institut für Spielforschung und Spielpädagogik der Universität Mozarteum.) Hrsg.: OBERLECHNER, Manfred. Wien, Eigenverlag der Museen der Stadt Wien, 2002.

PÁSZTOR

- [1935] PÁSZTOR Mihály: *Buda és Pest a törökuralom után*. Budapest, Székesfőváros Házinyomdája, [1935]. (*Statisztikai Közlemények*, 73.)

PAUL

- 1978 PAUL, Wolfgang: *Erspieltes Glück. 500 Jahre Geschichte der Lotterien und des Lotto*. Berlin, Deutsche Klassenlotterien, 1978.

PAUSER

- 2003 PAUSER, Josef: Glückshäfen und „gute Policey“. Zur Rechtsgeschichte von Warenausspielungen in Niederösterreich gegen Ende des 16. Jahrhunderts. In: *Lotto und andere Glücksspiele. Rechtlich, ökonomisch, historisch und im Lichte der Weltliteratur betrachtet*. Hrsg.: STREJCEK, Gerhard. Wien, Linde, 2003. 99-125.
- 2005 PAUSER, Josef: „... das Lust mensch spill dapffer umbs geltt.“ Das Spiel vor dem Rat der landesfürstlichen Stadt Zwettl im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Die Städte und Märkte Niederösterreichs im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Die Vorträge des 20. Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde in Zwettl. vom 3. bis 6. Juli 2000. Das Bild der Kleinstadt. Ansichten, Veränderungen, Identitäten und der ersten Kurztagung des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde und der Niederösterreichischen Landesbibliothek St. Pölten am 23. Mai 2000*. Hrsg.: EGGENDORFER, Anton – ROSNER, Willibald. St. Pölten, Niederösterreichisches Institut für Landeskunde, 2005. (*Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde*, 36. – *NÖ-Schriften: Wissenschaft*, 149.) 79-101.
- 2008 PAUSER, Josef: „Weil nun der Reichthum so Zuckersüß...“ Glückshäfen in der frühneuzeitlichen Jahrmärkte- und Festkultur Österreichs. In: *Wien und seine Wienerinnen. Ein historischer Streifzug durch Wien über die Jahrhunderte. Festschrift für Karl Vocelka zum 60. Geburtstag*. Hrsg.: SCHEUTZ, Martin – VALEŠ, Vlasta. Wien-Köln-Weimar, Böhlau, 2008. 65-98.

Pöck

- 1777 PÖCK, Thomas Ignaz: *Supplementum codicis Autriaci, Chronologische Sammlung, aller vom 20ten Oktober 1740. vom Anbeginne der angetretenen glorreichen Regierung der Allerdurchlauchtigst-Großmächstigsten Römischen Kaiserinn zu Hungarn und Böhheim Königin, Erzherzoginn zu Oesterreich Mar. Theresiae, bis zum letzten Dezember 1758. In Publicis, Politicis, & Commercialibus, und zum Theile auch Justitialibus, dann Kameral- und Militärwesen erlassenen Generalien, Patenten, Satz-Ordnungen, Rescripten, Resolutionen, dann Landesobrigkeitlichen Edikten, Mandaten und Dekreten, soviel solche das Erzherzogtum Oesterreich unter, und ob der Enns betreffen, zur allgemeinen Wissenschaft und Nutzen. Fünfter Theil*. Wien, Johann Thomas von Trattner, 1777.

SCAFOGLIO

- 1997 SCAFOGLIO, Domenico: Il gioco del lotto a Napoli. In: *Lotto und Lotterien*. Hrsg.: BAUER, Günther G. München-Salzburg, Katzbichler, 1997. (*Homo ludens*, 7.) 129–182.
- 2002 SCAFOGLIO, Domenico: Lotto in Neapel. In: *Dem Glück auf der Spur. 250 Jahre Österreichisches Zahlenlotto. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien 11. April bis 26. Mai 2002*. (Kiállítási katalógus: Wien: Historisches Museum der Stadt Wien. Salzburg: Institut für Spielforschung und Spielpädagogik der Universität Mozarteum.) Hrsg.: OBERLECHNER, Manfred. Wien, Eigenverlag der Museen der Stadt Wien, 2002. 100–121.

SCHICHT

- 2008 SCHICHT, Jochen: Glücksspiel und Fest. In: *Volles Risiko! Glücksspiel von der Antike bis heute*. (Kiállítási katalógus: Karlsruhe: Badisches Landesmuseum Karlsruhe.) Hrsg.: NÄTHER, Ulrike. [Karlsruhe], DRW-Verlag-Weibrenner-Braun, 2008. (*Volkskundliche Veröffentlichungen des Badischen Landesmuseums Karlsruhe*, 9.) 209–214.

SCHMID

- 2008 SCHMID, Gabriele: *Zahlenlotto und Klassenlotterie in der Habsburgermonarchie 1751–1918: Reformen und Widerstände*. (Szakdolgozat.) Universität Wien, 2008.

SCHUHMACHER

- 2008 SCHUHMACHER, Dagmar Maria: Würfelglück im Mittelalter. In: *Volles Risiko! Glücksspiel von der Antike bis heute*. (Kiállítási katalógus: Karlsruhe: Badisches Landesmuseum Karlsruhe.) Hrsg.: NÄTHER, Ulrike. [Karlsruhe], DRW-Verlag-Weibrenner-Braun, 2008. (*Volkskundliche Veröffentlichungen des Badischen Landesmuseums Karlsruhe*, 9.) 42–46.

SIEGHART

- 1899 SIEGHART, Rudolf: *Die öffentlichen Glücksspiele*. Wien, Manz, 1899.

SZABÓ

- 2004 SZABÓ Márta: Biliárd és szerencsejátékok a kávéházakban. *Budapesti Negyed*, 12. (2004) 43–44. sz. 271–288.

ZOLLINGER

- 1992 ZOLLINGER, Manfred: „...in der heilsamen Vorsorge erlassen...”. Die Glücksspielgesetzgebung in der Habsburgermonarchie. In: *Kartenspiele*. Hrsg.: BAUER, Günther G. München-Salzburg, Katzbichler, 1992. (*Homo ludens*, 2.) 301–321.
- 1997 ZOLLINGER, Manfred: *Geschichte des Glücksspiels. Vom 17. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*. Wien-Köln-Weimar, Böhlau, 1997.
- 2003 ZOLLINGER, Manfred: Verkauf der Hoffnung. Das Zahlenlotto in Österreich bis zu seiner Verstaatlichung 1787: wirtschafts- und finanzpolitische Aspekte. In: *Lotto und andere Glücksspiele. Rechtlich, ökonomisch, historisch und im Lichte der Weltliteratur betrachtet*. Hrsg.: STREJCEK, Gerhard. Wien, Linde, 2003. 127–150.
- 2004 ZOLLINGER, Manfred: Glücksspiel der Massen – Hoffnung der Armen? Lottopatent Maria Theresias für Ottavio Cataldi von 1751. In: *In der Vergangenheit viel Neues. Spuren aus dem 18. Jahrhundert ins Heute*. Hrsg.: HEPFNER, Harald – KERNBAUER, Alois – REISINGER, Nikolaus. Wien, Braumüller, 2004. 181–186.
- 2010 ZOLLINGER, Manfred: Organisierter Zufall. Lotterieunternehmer im 18. Jahrhundert. In: *Unternehmertum im Spannungsfeld von Politik und Gesellschaft. Unternehmerische Aktivitäten in historischer Perspektive. Beiträge gesammelt zu Ehren von Alice Teichova*. Hrsg.: MATIS, Herbert – RESCH, Andreas – STIEFEL, Dieter. Wien-Berlin, Lit, 2010. (*Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Unternehmensgeschichte*, 38.) 11–35.

ZOLNAY

- 1928 ZOLNAY Vilmos: *A kártya története és a kártyajátékok*. Budapest, Pfeifer, 1928.